

DUDÁS ANIKÓ*
**A hazai pénzügyi és gazdasági ismeretek
tanításának hatása a gazdasági kultúrára**

**THE IMPACT OF THE HUNGARIAN FINANCIAL AND BUSINESS
EDUCATION ON THE BUSINESS/ECONOMIC CULTURE**

The study presents the importance of the business/economic culture and mentality compared to the bare business logic. The paper follows a dual, but intertwined focus: it examines the difficulties of developing a proper economic culture in such a post-communist new EU member state, which is in the middle of an economic and social depression. The study aims to identify and determine the main challenges of researching the economic culture in Hungary and analyze its interdisciplinary implications. Furthermore, it observes the ability of the Hungarian education system to assist this process with paying special attention to the experiences of other EU countries. Finally, the paper offers an agenda for improving the efficiency of the Hungarian financial and business education.

„A nyugati demokráciák egyre gyakrabban kerülnek gazdasági válságba, amelyek nem csak gazdasági és ipari szempontból állítják őket kemény próbák elé. A gazdasági vonatkozásnál sokkal fontosabb lesz a kultúra kérdése, az a magatartás, amelyet olyan értékek határoznak meg, amelyek miatt felvállaljuk a nehézségeket...”¹

1. BEVEZETÉS

Az új évezred első dekádja világválságot hozott, amelynek előzményei már érezhetőek voltak korábban is, habár az árulkodó jeleket kevesen vették komolyan. A pénzügyi recesszió, amely mostanra gazdasági válsággá mélyült, természetesen az élet minden területére kihat. Az életünk pedig az utóbbi pár évtizedben a globalizáció, a gazdaság és a felgyorsult technikai fejlődés bővületében telik. Mindazonáltal SPENGLER már korábban felhívta a figyelmet arra, hogy „*A gazdasági gondolkodás és tevékenység csupán az élet egyik oldala, és hamis megvilágításba kerül, ha önálló életformaként kezeljük.*”² Mégis húsz évvel a szocialista rendszer elhagyásával és a kapitalista gazdasági rendszer elfogadásával, ehhez a nyugati világhoz szeretne Magyarország tartozni. Kétség kívül számunkra a legfontosabb esemény volt az utóbbi időben, Magyarország belépése az Európai Unióba. A fejlett Nyugathoz integrálódni nem kis feladat, nem „csupán” gazdasági, társadalmi változásokat kíván meg, hanem jelentős szemléletváltásra is szükség van. Ezt a szemléletváltást, mentalitásváltozást, nyugati értékek átvételét... stb. leginkább gazdasági kultúraként, gazdasági műveltségként foglalhatjuk össze. Az utca embere a bőrén érzi nap, mint nap, hogy a mi gazdasági kultúránk bizony még nagyon messze van a nyugat-európai országokétól. Ez a tanulmány azt tűzte ki célul, hogy bemutassa, miért fon-

---

* Német tanár, a BGF Külkereskedelmi Kar végzett hallgatója, jelenleg az Andrassy Gyula Egyetem PhD-hallgatója, Budapesti Corvinus Egyetem végzős közgazdász tanári szakos hallgatója.

¹ Wolfgang Kraus: Kultúra és hatalom, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, p. 140.

² Oswald Spengler: A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995, p. 671.

tos a gazdasági kultúra, miért lesz meghatározó szerepe a jövőben a különböző gazdasági, társadalmi változások, problémák könnyebb megértésében, elfogadásában ill. megoldásában. Központi kérdés továbbá, hogy miképpen fejleszthető a társadalom gazdasági kultúrája, milyen felelőssége ill. lehetőségei vannak e téren az oktatási rendszernek, az iskolának? Ehhez kapcsolódva kísérletet teszünk a mai magyar gazdasági oktatás, (mind a közoktatás, mind a felsőoktatás szintjén), általános bemutatására, ill. felhívjuk a figyelmet azokra az égető problémákra, melyek mielőbbi megoldásra várnak, különben az iskolai oktatás továbbra is jobbra sikertelen lesz. Az iskolán kívüli ún. civil szervezetek kezdeményezéseinek jellemzése is tárgya ennek a munkának, hiszen kiegészítőleg, hiánypótlóan hatnak sok tekintetben, azonban súlyos szakmai, morális és módszertani kérdést is felvethetnek. Végül nem tekinthetünk el attól, hogy gazdasági kultúránkat, oktatási rendszerünket az Európai Unió más országaival is bizonyos szempontok alapján összevessük, mert kíváncsiak lennénk azt, hogy a számunkra oly fontos gazdasági, társadalmi példaképeink, hogyan oldják meg, reagálják le a gyakran hasonló problémáikat. A jelen értekezés tehát társítja a korábban csak külön értelmezett gazdaságot és kultúrát egy speciális, de mindenki által fontosnak tartott területen, az oktatás keretein belül. Miért fontos a gazdaság és a kultúra összeházasítása? Ez az a két nagyon fontos tartomány, amely a mindenkori embernek meghatározza az életét, ill. értelmet, értéket ad annak.

2. A GAZDASÁGI KULTÚRA FOGALMA

Minden elvárásnak megfelelő definíciót még a természettudományok egzakt világában sem könnyű találni, hát még a társadalomtudományok berkein belül, ahol minden változóban van: „*A gazdaság az egyetlen tantárgy, ahol ugyanazokra a kérdésekre minden évben más válasz az igaz*”¹, hallhatjuk gyakran az idézetet. És valóban, a társadalomtudományos írások nagy része értelmezéssel kezd, meghatározza a tárgyat, fókuszál, kizárja az adott témát nem érintő jelentéstartományokat, határokat húz. Itt sem tekinthetünk el ettől a lépéstől, annál is inkább, mert a gazdasági kultúra meghatározása extra nehézségeket rejt magában.

A gazdasági kultúra vizsgálata Magyarországon még gyerekcipőben jár, a kilencvenes évek elején több cikk, tanulmány is megjelent e témával kapcsolatban, de átfogó, alapos mű nem készült még el, holott Nyugat-Európában egyre „divatosabbá” válik foglalkozni a gazdaság ezen aspektusával is. Első látásra a gazdaságtudomány nagyon „jól érzi magát” a kultúra nélkül is, hiszen a gazdasági mutatók egyértelműnek látszanak, vagy például ahhoz, hogy az éves mérlegünket összeállítsuk, nem szükségeltetik különösebb kulturális tudás, inkább a nagyon pontos ismerete. Ha ilyen egyszerű lenne a gazdaság, hogy a megfelelő adatok ismeretében a legheylesebb utat választjuk, nyilván nem is lenne gazdasági különbség a világon, hiszen mindenki „kiszámolná” és megteremtene magának, a számára a legkedvezőbb életfeltételeket. Sajnos ez nem így van.

Erre a gondolatmenetre nagyon jó példa a GDP mint indikátor „túlzott fetiszizálása”². Sok gazdasági szakember vallja, hogy a GDP, bár mindenki által használt, elfo-

¹ „Die Ökonomie ist das einzige Fach, in dem jedes Jahr auf die gleichen Fragen andere Antworten richtig sind.” www.edimuster.ch/zitate

² „GDP Fetishism” – Joseph E. Stiglitz – *Economist: Measuring what matters*, 2009. 09. 17., http://www.economist.com/businessfinance/economicsfocus/displaystory.cfm?story_id=14447939 letöltés időpontja: 2009-11-07

gadott gazdasági mutató, önmagában mégsem képes jellemezni a szociális jólétet egy adott gazdaságon belül. Ezáltal komoly különbségek lehetnek egyes országok között akkor is, ha a GDP-jük közelít egymáshoz. A döntéshozó elitnek egyre inkább tisztában kell(ene) lennie azzal, hogy felelős döntést csupán a gazdasági mutatók felhasználásával nem tud hozni. A döntéshozóknak a gazdaság helyzetének pontos ismerete mellett, mélyreható kulturális, szociológiai jártasság is szükségeltetik. Természetesen ez a vélemény nem új, de a mostani kritikus helyzetben ismét felértékelődik a különböző mérőszámok, statisztikák fontossága, hiszen a jövőre vonatkozó nagy horderejű döntéseknél szeretne mindenki minél világosabban látni. Ezért készülhetett el a francia elnök SARKOZY megbízására az ún. STIGLITZ-SEN-FITOUSSI riport¹, amely választ óhajtott arra adni, hogy milyen mérőszámok alapján is lehet mérni akár az EU országok „jólétét”. A riportban résztvevő kutatók nemcsak közgazdászok, hanem szociológusok, pszichológusok ill. más társadalomtudósok, akik a különböző területek között „hidat szeretnének építeni”, hogy közelebb hozzák a statisztikák készítőit és felhasználóit egymáshoz.²

2.1. A gazdasági kultúra és a rendszerváltás

A gazdasági kultúra kutatása során (akár a fent leírtak után is) feltűnővé válhat, hogy a gazdaság kulturális szempontjának vizsgálata általában akkor kerül előtérbe, ha már a hagyományos gazdasági vizsgálatok és hipotézisek nem tudják megmagyarázni a gazdasági eseményeket. E talán kissé cinikus vélemény alátámasztásául szívesen említi több kutató is a kilencvenes évek elején lejátszódó kelet-közép-európai rendszerváltást. A reformidőszakban mindenki azt gondolta, hogy a szocializmusból a kapitalizmusba átmenet, bár nyilván nem lesz könnyű, de megteremtve az institúciós kereteket, a demokrácia és kapitalista piacgazdaság alapjait, aránylag gyors és azonnal növekedést hozó folyamat lesz. Húsz évvel a rendszerváltás után persze látjuk, hogy ez nem így alakult: BOZÓKI szerint a rendszerváltás megtörtént, hiszen már több szabad parlamenti választáson túl vagyunk, amelyek során békés kormányváltások történtek, a demokratikus és a piacgazdasági szabályokat a politika és gazdaság vezetői elfogadják. A NATO-ba és az EU-ba való belépésünk ezeket a változásokat nemzetközi szinten is biztosította. Azonban számos társadalompolitikai kérdés nyitott maradt, nem sikerült megoldani az állampolgárok szociális biztonságát ill. az életszínvonaluk emelését. Az állami szolgáltatások színvonala továbbra is csapnivaló és a korrupcióval eddig senki sem tudott mit kezdeni.³ Érezhető, hogy a rendszerváltás tehát nem „csupán” gazdasági vagy politikai váltás, hanem sok egyéb faktort is magában hordoz. Itt elsősorban éppen a kulturális tényezőt emelnénk ki, hiszen egyfajta más attitűdöt vár el az új rendszer nemcsak az államtól, hanem az aktóroktól, szereplőktől

¹ Joseph E. Stiglitz – Amasia Sen – Jean-Paul Fitoussi: Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf letöltés időpontja: 2009-11-07

² „...important to build bridges between different communities – between the producers and users of statistical information, whatever their discipline – that have become increasingly distant in recent years.” Joseph E. Stiglitz – Amasia Sen – Jean-Paul Fitoussi: Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf letöltés időpontja: 2009-11-07.

³ Bozóki András: Politikai pluralizmus Magyarországon 1987-2002 alapján, Budapest, Századvég Kiadó, 2003, p. 540.

is, de mássá kell válnia az emberek gondolkodásának, máshogy kell(ene) intézni a gazdasági kapcsolatokat is, összefoglalva: a gazdasági kultúrának minden szinten változnia kell. Annál is inkább, hiszen Magyarországon a halogatás politikája komoly veszélybe sodorta az országot, HANKISS szavait kölcsönözve adnánk aktualitást minden gazdasági kulturális kutatásnak: „...*Szinte minden porcikájában rosszul működik az ország. Akadozik a gazdasági és a politikai gépezet, szétzilálódóban van a társadalmi rend, súlyos zavarokkal küzd a mindennapi magatartáskultúra, az emberek elvesztették a hitüket önmagukban és az országban. Gyökeres változásokra, határozott reformokra, komoly gondolkodásra és kitartó munkára van szükség mindezekben a területeken.*”¹ Amíg ez nem történik meg, nem fogják a megfelelő gazdasági, politikai döntéseket sem meghozni, ami természetesen ismételten kihat az egész rendszerre. Tehát a gazdasági és politikai változásoknál a kulturális háttér kiemelkedően fontos faktor. Itt kell hozzátennünk, hogy ez az újnak ható gondolat, miszerint a kultúra ilyen lényeges a gazdaság világában, természetesen nem új, csak a XX. században váltak élesen külön ezek a területek, bár az I. Világháború előtt ill. a két világháború között az osztrák iskola tagjai között szép számmal akadtak olyan közgazdászok, akik együtt kezelték a gazdaságtudományt a politikatudománnyal és a kultúraantropológiával, például FRIEDRICH VON WIESER vagy POLÁNYI KÁROLY.

2.2. A gazdasági kultúra kutatásának nehézsége

Mégis keveset és kevesen törődnek a gazdasági kultúrával, elsősorban az ún. elitnek, a politikusoknak, kutatóknak, nevelőknek lenne ez a feladata. Ennek legfőbb oka éppen az interdiszciplináris volta a fogalomnak, hiszen a gazdasági kultúrával való foglalkozás sokrétű munkát igényel: kapcsolatban van többek között a gazdaságtudományokkal, a kultúraantropológiával, szociológiával, politikával, diplomáciával, kommunikációval... stb.

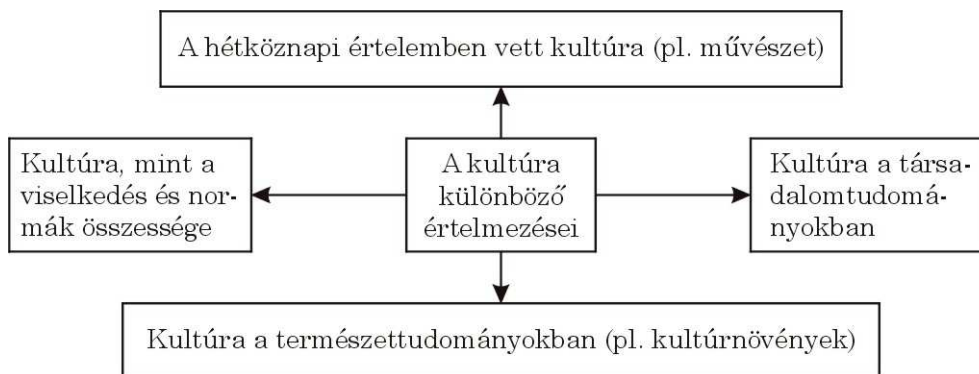
További nehézséget okoz a kultúra fogalmának tág volta: kultúraantropológusok több mint 150 kultúra definíciót tartanak számon. A kultúra túl széles fogalom, először el kellene végezni a „kultúra kicsomagolását” WHITING szerint,² azaz az adott vizsgálatnál a kultúra jelentésének megfelelő leszűkítését. Segítségnkre lehet a kultúrafogalmak osztályozása, amely az 1 ábrán látható négy fő csoportot adná.

Ebben a munkában csak jelöljük a kultúra definíciójának problematikáját, nem e kérdés megoldására koncentrálnunk, mindazonáltal elfogadjuk a kultúra azon meghatározását, hogy a kultúra egy tanult, meghatározott csoport által használt jelentés- és értékrendszer. Megtestesíti az emberi viselkedést és az emberi munka termékeit.³

¹ Hankiss Elemér: Haláltánc vagy társadalmi reformok? http://index.hu/velemeney/jegyzet/2009/04/06/halaltanc_vagy_tarsadalmi_reformok_/2009.04.06.

² In: Nguyen Luu Lan Anh, Fülöp Márta (szerk.): Kultúra és pszichológia, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, p. 479. alapján.

³ Stephan Panther alapján „... unter Kultur ein gelerntes, von einer Gruppe von Akteuren geteiltes System von Bedeutungen und Bewertungen verstehen. ... Sie ist jedoch verkörpert in menschlichem Verhalten und in Produkten menschlicher Arbeit...“. Stephan Panther: Kulturelle Faktoren in ökonomischen Erklärungen – Eine Standortbestimmung, in Hans-Hermann Höhmann (Hg.): Eine unterschätzte Dimension? Zur Rolle wirtschaftskultureller Faktoren in der osteuropäischen Transformation, Editon Temmen, Bremen p. 24.

1. ábra
A kultúrafogalmak osztályozása

MAX WEBER óta az is közkeletű, hogy a kultúra a megfigyelő hipotézise, és nem primer ontológiai kategória,¹ ez persze empirikus kutatásnál súlyos problémákat okozhat. Egy kultúra jellemzésénél óhatatlanul felhasználunk egy másik kultúrát, hogy össze tudjuk vele hasonlítani. A kulturális összehasonlító vizsgálatoknak viszont meglehetősen speciális módszertana van: az első probléma az összehasonlítható kultúrák kiválasztásánál jelentkezhethet, ha két kultúra túl távoli, akkor sok alternatív magyarázat születhet egyes különbségek kapcsán. Már persze ha elfogadjuk azt a tényt, hogy lehetséges pusztán csak két kultúrát összehasonlítani. CAMBELL szerint ugyanis ez lehetetlen, szerinte eleve több kultúra összehasonlítása után vonhatunk le csak messzemenő következtetéseket.² Az összehasonlításakor sok torzító tényező is ismert, amire érdemes ráirányítani a figyelmet: ilyen például a nyelv, meglepően sok félrefordítással találkozhatunk, vagy az is gyakori, hogy egy szónak egy másik nyelvben nincs megfelelője. De további torzítást okozhatnak a mérésbeli differenciák, ill. a talált különbségek és hasonlóságok kezelése sem problémamentes. Természetesen ezek a problémák szintén továbbélnék a gazdasági kultúrák elemzésénél is. Ide kívánczok még egy kis kitérő: látnunk kell, hogy a civilizáció és a kultúra fogalma nem egyenlő, bár gyakran szinonimaként használják. ELIAS³ és MARÓTI⁴ is rámutat arra, hogy a kultúra a XVIII. századi német polgárság számára vált igazán fontossá, nekik a kultúra a közös múltat és gyökereket jelentette, míg a civilizáció a francia és angol modernizáció szava. A civilizáció inkább a felhalmozott javakat és tudásanyagot fejezi ki, és nem képez identitástudatot. Ez a differencia a mai napig fennáll, hiszen a német „Wirtschaftskultur” többet foglal magába, mint az angol „business culture”, ami jobbra „csak” az adott kultúrának megfelelő viselkedést, etikettet tartalmazza. A történetet még az színesíti, hogy az angol szakirodalomban léteznek még a „economic culture” és a „culture and public policy” terminusok, amelyek összességében már közelítenek a német megfelelőhöz.

¹ Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968, p. 146-214 alapján.

² In: Nguyen Luu Lan Anh, Fülöp Márta (szerk.): *Kultúra és pszichológia alapján*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, p. 479.

³ Norbert Elias: *A civilizáció folyamata alapján*, Budapest, Gondolat, 1987.

⁴ Maróti Andor: *Sok szemszögből a kultúráról alapján*, Budapest, Trefort, 2005.

2.3. A definíció

Így tehát láthatjuk, hogy a gazdasági kultúra meghatározása nagyon is problematikus. A jelen mű HÖHMANN és PEINES definícióját használja fel, tehát a „német iskola” alapjaira épít, de figyelembe veszi az angolszász és a helyi kutatások eredményeit is. Gazdasági kultúra alatt tehát egész nemzetek vagy meghatározott népcsoportok a gazdaságra vonatkozó ismereteit, tapasztalatait, értékeit, viselkedésformáit értjük, amelyek a gazdaságilag fontos döntésekre, ill. az aktőrökre kihatnak.¹

Látható, hogy a gazdasági kultúra nem statikus, állandó változásban van, éppen ezért joggal felvetődik a kérdés, hogy mi alakíthatja át igazán egy adott csoport mentalitását, attitűdjét, viselkedését, gazdasági műveltségét. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a gazdasági kultúrának alapvető kapcsolata van a szocializációval, akkor sokan és sok minden formálhatja egy adott csoport gazdasági kultúráját.

3. MI, ÉS KI BEFOLYÁSOLJA A GAZDASÁGI KULTÚRÁT?

Ebben a fejezetben vázlatos bemutatásra teszünk kísérletet, hiszen már a gazdasági kultúra definiálásánál utaltunk rá, hogy milyen széles az adott terminus értelmezési köre, így nyilvánvaló, hogy szinte minden és mindenki hatással van rá. Ráadásul ezek a hatások bár nagyon különböznek egymástól, de sok esetben egyáltalán nem lehet őket kettéválasztani, annyira összefonódik a létezésük. Az alább olvasható felsorolás természetesen nem fontossági sorrend, de mégis látható a listán egyfajta tudatos szervezés, a társadalomból indultunk ki, majd a társadalmat belehelyeztük a történelmi, földrajzi, politikai környezetébe, végül ismét visszatértünk a mikro szintre, ezáltal konkretizálva, kézzelfoghatóbbá téve a problematikát. Felhívánk a figyelmet arra, hogy néhány hatással levő tényező csak megemlítésre kerül, egyrészt a jelen hely szűkössége okán, másrészt, mert az adott témában már számos kiváló tanulmány született. Természetesen a kifejtés hossza nem függ össze a tényező fontosságával. Összességben azt mondhatjuk tehát, hogy a gazdasági kultúrára hat:

- a társadalmi tagolódás;
- a társadalmi tőke;
- a történelem, kronológia;
- a földrajz, geopolitikai helyzet;
- a politikai, gazdasági helyzet;
- a globalizáció, regionalizáció, technikai fejlődés;
- az adott társadalom politikai, gazdasági vezetése, az elit;
- a média;
- a család;
- az iskola, az oktatás.

3.1. A társadalmi tagolódás

Azt természetesen azonnal le kell szögeznünk, hogy a társadalom sem egy nagy homogén „massza”, a kulturális viselkedés egyáltalán nem ugyanolyan mindenhol. A weberi rendi ill. a marxi osztálybesorolás már nem minden esetben magyarázza meg a fellelhető különbségeket egy társadalmon belül. Míg korábban a születéstől, a munkától vagy a vagyontól függött egy személy társadalmi pozíciója, addig „a 80-as

---

¹ Hans-Hermann Höhmann (Hg.): Eine unterschätzte Dimension? Zur Rolle wirtschaftskultureller Faktoren in der osteuropäischen Transformation, Editon Temmen, Bremen p. 24.

évektől kezdődően az anyagi helyzet mellett különösen erőssé válik az anyagi helyzettől független kulturális dimenzió”.¹ Inkább számít a lakóhely, hogy ki hogyan él, illetve az egyén szándékos döntése. A hagyományos társadalmi szerkezetek felbomlnak, új, tudatos életformát választanak az emberek, éppen ezért ezek az életformák kevésbé teljeseek. „Ennek következménye, hogy sok kis csoport alakul ki”.² Az individualizálódás és a pluralista felfogás tehát párhuzamosan erősödik, amely nyilvánvalóan az értékrendek eltérő fejlődéséhez vezethetnek. HANKISS a magyar helyzetre vonatkozóan azonban már egy elvadult individualizmusról beszél, amely nem a pluralitás felé hat, hanem afelé, hogy egyre intoleránsabbá, gyűlölködőbbé válunk.³ Egy állam érdeke azonban, a sokszínűség megtartása mellett, mégiscsak egy egységesített alap normarendszer, amit a társadalom tagjai képesek és hajlandóak elfogadni. Ezt a normarendszert adná át a család, ill. rendszerezetten közvetítené az iskola.

3.2. A társadalmi tőke

Ha gazdasági kultúráról beszélünk, nem hagyhatjuk ki napjaink egyik legújabb, és az egyik „legfelkapottabb” kutatási területét, az ún. társadalmi tőkét. A 70-es évektől megjelenő területet sokfajta tudományág kutatja interdiszciplináris jellege révén: jelen van a szociológiában, közgazdaságban, üzleti tudományokban és a politikában. Ennek megfelelően a kutatási eredmények nem egységesek, szerteágazóak, így a jelen munkában csupán két megközelítésre koncentrálnak: a társadalmi tőke, mint egyéni erőforrásként felhasznált előny, ill. mint kollektív jószág.⁴ Individualista megközelítésben a társadalmi tőke tulajdonképpen az egyének személyes kapcsolatait, ill. azok az előnyök, amelyekhez e kapcsolatok révén lehet jutni. A kollektív értelmezésben a társadalmi tőke a csoport, vagy a közösség jellemzője. A hangsúly itt a kooperáción van, ill. a közös cél érdekében való tevékenykedésen, a kutatók szerint a társadalmi tőke előmozdítja a politikai aktivitást, a demokratizálódást, a gazdaság fejlődését, és például a fejlesztési projektek sikerességét is. Igazából abban van eltérés, hogy a társadalmi tőke hozadékait az egyén vagy a közösség szintjén értelmezzük-e. Tehát a két álláspont nem feltétlenül zárja ki egymást, az lenne a lényeg, hogy megmagyarázzuk, hogyan fejti ki a hatását a gazdasági életben a társadalmi tőke. Ismételten eljutottunk az emberi kapcsolatokhoz, a kollektív viselkedéshez, ahonnan csak egy ugrás, az együttes magatartást szabályozó normák világa. A normák milyensége, pedig a kultúrától függ.

3.3. A történelmi, és földrajzi dimenzió

Itt az idő, hogy gondolatainkat történelmi környezetbe is ágyazzuk, hiszen az adott társadalmat körülvevő környezet meghatározó lesz a kultúrára, és azon belül a gazdasági kultúrára is. Magyarország esetében, a górcső alá vont történelmi miliő ezúttal a transzformáció folyamatához köthető, mert ez a társadalmi, politikai és gazdasági változás hozta meg az igazi kulturális átalakulást is, ill. legalább annak az

¹ Csigó Péter: Fogyasztás a modern társadalomban, in S. Nagy Katalin (szerk.): Szociológia közgazdászoknak, Típotex, Budapest 2007, p. 90.

² Csigó Péter: Fogyasztás a modern társadalomban, in S. Nagy Katalin (szerk.): Szociológia közgazdászoknak, Típotex, Budapest 2007, p. 91.

³ Hankiss Elemér: Haláltánc vagy társadalmi reformok? http://index.hu/velemeney/jegyzet/2009/04/06/halaltanc_vagy_tarsadalmi_reformok/ 2009. 04. 06.

⁴ Kopasz Mariann: Társadalmi kapcsolatok, társadalmi tőke alapján, in S. Nagy Katalin (szerk.): Szociológia közgazdászoknak, Típotex, Budapest 2007, p. 115-131.

igényét. Persze nem gondolhatjuk, hogy érdemes lenne csak a magyar helyzetre fókuszálni, hiszen a 90-es évek reformidőszaka más közép- és kelet-európai országot is érintett, és bár a rendszerváltás nagyon sokszínű volt, de fellelhetők bizonyos hasonlóságok a fent említett országok életében. Ilyen meghatározó azonosságok a transzformáció alapcéljai: a piacgazdaság, demokratizálódás, új intézményrendszer kialakulása... stb. Idetartoznak az ún. „másodlagos célok is: a középosztály létrejötte (vagy újbóli kialakulása), a vallási mozgalmak és erők újbóli megerősödése, az etnikai és nemzeti kisebbségek megjelenése és megszilárdítása, a kulturális öntudatban bekövetkezett változások, az elit szerkezetében végbemenő változások és végül az egyéni és társadalmi modellek átalakulása a család, tulajdon, munka és természet vonatkozásában.”¹ Bár számunkra nyilván a magyar változások a legrelevánsabbak, de egyértelmű, hogy a történelmi beágyazottság mellé, azonnal egy új dimenziót is kapcsolnunk kell: nevezetesen a földrajzit. Nem véletlenül szokták mondani, hogy a transzformáció három dimenzió összefonódása elsősorban: egy rendszerre vonatkozó - politikai, történelmi és földrajzi kiterjedés összessége.² Geopolitikai helyzetünkben kifolyólag, összekötő hídként értelmezhetjük a szerepünket Kelet és Nyugat között, habár a volt kommunista érárt leszámítva, Magyarország mindig is nyugati orientációjú volt. Az EU-hoz való csatlakozásunk természetesen kitérítette a földrajzi dimenziót. Az Európai Unió tagjaként hatással vannak ránk a gazdasági, kulturális és politikai közösségi szabályok, ajánlások, de a közvetlen régiókat tekintve, és a nyugati világot is súlyosan érintő gazdasági válság kapcsán észlelhető, hogy Kelet-Közép-Európa népeinek élete nem képzelhető el az egymást segítő összefogás nélkül. A térség gyökerei, érdekei nagyon is hasonlóak, akármennyire is nacionalista felhangokkal terhes Magyarország és a szomszédos államok kapcsolata, nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy ne ismerjük meg szomszédaink múltját, gondolatait, gondjait, nyelvét. Annál is inkább, mert gazdasági szempontból Magyarország a térségben elvesztette előnyét, biztosak lehetünk benne, hogy az évszázados túlzott büszkeségek félretételével, sokat profitálhatunk a térség szoros együttműködéséből, így nyilvánvalóan tanulságos lenne a szlovén, osztrák, román, szlovák vagy horvát gazdasági kultúra feltérképezése, analízise. A Nyugat-Európában fellépő egyfajta ambivalens viselkedés a kelet-közép-európai régióval szemben tovább erősítheti bennünk a régióbeli összefogás élnékitését.

3.4. A globalizáció hatása

A nyolcvanas évektől kezdve nem csak a nyugati orientáció utáni igény nőtt meg ismételten hazánkban, hanem egyre inkább fel kellett ismernünk a globalizáció, azaz a nyugati típusú univerzalizálódási folyamat, előretörését is. Mostanság már nemcsak a nemzetközi gazdaság fő kérdése a globalizáció, hanem az életünkben mindenhol „ott van”. „A globalizáció távolról sem új jelenség, voltaképpen a világgazdaság, mint szerves egész kialakulása óta tartó folyamat, amely azonban manapság kétségtelenül minden korábbinál kiteljesedettebben áll előttünk.”³ A folyamat felfoghatatlan módon kiszélesedett, egészében nem is lehet már kutatni, hanem „csak” a részfolyamatait vizsgálni. Csupán a meghatározása is jelentős eltéréseket hozhat,

¹ Wolfgang Mitter: Transzformációk az európai oktatásügyben különös tekintettel az újraegyesített Németországra alapján, Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung, Frankfurt am Main, Magyar Pedagógia, 103. évfolyam, 2003/ 4. szám p. 413-421.

² U.a.

³ Csáki György: A nemzetközi gazdaságtan alapjai, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, p. 220.

rádásul az utóbbi évtizedben megszorodott ún. antiglobalista (voltaképpen anti-kapitalista) mozgalmak tovább nehezítik a józan szemléletét ennek a folyamatnak. Sokan mindenfajta komolyabb ismeret nélkül, vagy féligazságokra alapozva értékelik jobbra negatívan a globalizációt. Itt nyilvánvalóan nem fogunk semmifajta vitát eldönteni pro vagy kontra, csak ehhez a munkához fűződő jellemzőket bemutatni. Globalizációként „többnyire a gazdasági folyamatok világméretű nemzetköziesedését, a nemzetközi kereskedelem, pénz- és tőkeforgalom gyors, a belföldi termelés üteménél nagyobb mértékű bővülését, a multinacionális vállalatok egész földkerekségre kiterjedő hálózatrendszerét, az emberek, áruk, szolgáltatások, pénz- és tőkebefektetések akadálymentes (liberalizált) áramlását, a modern kommunikációs (hírközlési, szállítási) rendszerek kiépülését stb. szokták említeni, legalábbis gazdasági oldalról.”¹ A korábbi globalizációs „próbálkozásokkal” ellentétben, a mostani folyamatban van néhány sajátosság, amely egyedivé és ellenállóvá teszi azt. Ilyen például a multinacionális cégek megjelenése, amelyek gyakorlatilag uralják a világtermelést, jelentős befolyást gyakorolva az államokra. Figyelemre méltó a szupranacionális, és a „nem kormányzati” szervezetek előretörése is, egyre nagyobb számú, sokoldalú együttműködést figyelhetünk meg (pl.: OECD). A nemzetközi pénzügyek felduzzadása és önálló élete, amely bár tartogat buktatókat, de hatalmas tőkemozgásokat eredményez az egész világon. Általánosan jellemző egyébként a világ gazdaság növekedése a globalizáció következtében. Újdonság a felgyorsult technikai fejlődés, a „csúcsra járatott” tömegkommunikációs eszközök felhasználása nélkül, aligha lehetne elérni a kereskedelem ilyen fokú pezsgését. A technikai fejlődés következtében jelentősen olcsóbbak, biztonságosabbak és gyorsabbak lettek a szállítási lehetőségek is. Újdonság az is, hogy most találhatunk a legnagyobb számban demokratikus politikai berendezkedésű államot a világon (vagy magukat demokratikusnak aposztrofáló államot), amelyek inkább támogatják a liberális piacgazdaság létét. Persze akad szép számmal kritikai megállapítás is, például SOROS így fogalmaz: *„Az igazi kockázatot már nem a kommunizmus, hanem a piaci fundamentalizmus jelenti. A kommunizmus annak idején eltörölte a piaci mechanizmust, és helyette kollektív ellenőrzés alá vont minden gazdasági tevékenységet. A piaci fundamentalizmus ezzel szemben éppen a kollektív döntéshozatalt akarja megszüntetni, és a piaci értéket emelni az összes politikai, valamint szociális érték fölé. (...) A globális gazdaság kollektív döntéshozatali mechanizmusa egyszerűen nem létezik. (...) Úgy globális a gazdaságunk, hogy nem áll mögötte globális társadalom.”*²A legkényesebb terület persze most is a kultúra, az oktatás és a tudomány világa, talán a legtöbb negatív véleményt innen kapja a globalizáció folyamata, amely jól összecseng SOROS szavaival, hiszen a kultúra, az oktatás jelentősen különbözhet az egyes államoknál. Tudjuk, hogy komoly törekvések léteznek akár az EU-ban is, hogy minden területen funkcionáljon egyfajta együttműködés, de nehéz megmagyarázni, vagy akár fenntartani is egy olyan folyamatot, amely legitimitását elsősorban a gazdasági növekedésből nyeri. Amint gazdasági válság következik, vagy „csupán” gazdasági stagnálást érzünk, azonnal megkérdőjeleződik a globalizációba, a demokráciába, vagy akár az integrációba vetett hit, lásd pl. EU-szkeptikusok számának gyarapodása, növekvő mértékű, vandál tüntetések akár Magyarországon is. Mindazonáltal

¹ Szamuely László: A globalizáció és a kapitalizmus két alapmodellje, [http://www.szochalo.hu/index.php?id=772&no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=102098](http://www.szochalo.hu/index.php?id=772&no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=102098) 2004. 03.01.

² Soros György: A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom. Scolar Kiadó, Budapest, 1999, p. 27. és 29.

számolni kell a globalizáció multikulturális jellegével, amely természetesen hat a mindenkori társadalmi és gazdasági kultúrára. A miként és hogyan a kérdés csupán: nos ennek vizsgálata szintén érdekes kérdés lenne, minden bizonnyal sok izgalmas újdonságot megtudhatnánk belőle.

3.5. A politikai és gazdasági elit szerepe

A globalizáció átírta a nemzetállamok sorsát is, az állam szerepe sokak szerint teljesen negligálódik. Nos ez a felvetés is komoly kutatást igényelne, de abban egészen biztosak lehetünk, hogy az állam (még) nem tűnik el, akár pont a kultúrára kifejtett hatása miatt is. Másrészt a globalizációval más lett a szerepe a mindenkori államnak, de így inkább a funkciói változnak, mintsem elenyésznének azok. Valószínűleg nem kell külön senkinek bizonygatnunk, hogy a gazdaság és a politika mennyire összetartozik. A politika lesz, amely kialakítja a gazdasági cselekvések környezetét. Milyen vonalak mentén teszi ezt meg, természetesen megint függ a társadalmi be rendezkedéstől, szokásoktól, normáktól (ill. ennek speciális formájától: a jogtól), viselkedéstől, a kultúrától. Ez különösen igaz Magyarország újkapitalista (sokak szerint: vadkapitalista) rendszerére, ahol világosan kimutatható a gazdaság és a politika messzemenő összefonódása, sajnos szinte minden szinten. Hogy mennyire nem egészséges módon nőtt össze hazánkban a gazdaság és a politika, arról nagyon sok tanulságos sort ír ANGYAL a munkájában:¹ alaptétel, hogy majd minden országgyűlési képviselőnk valamilyen gazdasági pozíciót is betölt, jó néhányan gazdasági hatalmi posztot is. Jellemző, hogy létezik a szocializmusból itt maradt, már nem rentábilis gazdasági ágazatok lobbyzó emberei, akik gyakran kifejezetten nem ésszerű és piacorientált véleményt formálnak, ill. itt van már az „új generáció”, amelynek tagjai a rendszerváltás első nyolc-tíz évében kihasználták a politikai kapcsolataikat, és így vagyonsodtak meg, ők az ún. „újgazdag” vállalkozók. Mindkét csoportnak intenzív viszonya van a politikusokkal, a társadalmi tőkénél felvázolt hálózatosodás itt már „tökélyre” fejlődött. A probléma az, hogy ennek a két csoportnak nem alakult ki semmiféle erkölcsi, politikai fékrendszere, és a nyilvánosság, a „média hatalma” sem úgy hat, mint a régi demokráciákban. Magyarországon a politika legközvetlenebb mértékben az állami megrendelésekkel tud a gazdaságba beavatkozni, sajnos hiába a nyílt pályázat, ha már a rendszer is alkalmat ad a közbeszerzési eljárások megkerülésére. A privatizáció a példának okáért az egész hazai és nemzetközi befektetői közösség zsákmányszerző hadművelete volt, közben a politika az embereit, a klienseit olcsó vagyonhoz juttatta. Megfigyelhettük, hogy a pártok székházai, az önkormányzati vagyonrészek, egyházi javak... stb. sorsa rendre politikai alkuk során dőlt el. További politikai beavatkozás lehetőségét adja az adminisztratív, hatósági, ellenőrzési, felügyeleti és engedélyezési rendszer, ami az alapfunkción túl gyakran bünteti a „renitenskedő” vállalkozókat, „elfekteti” a beadványaikat, ill. extra adat- és információ-kiegészítést várnak el tőlük. A másik negatív befolyása a politikának, a civil szervezetek figyelmen kívül hagyása, a gazdaság önszabályozó rendszerének tudatos leépítése, korlátozása. A civil véleményeket csak akkor hangoztatja a politika, ha az érdekeinek éppen megfelel. Végül a politika közvetlenül is be tud avatkozni a gazdaságba, mégpedig a személyi politikán keresztül. A politika, ameddig csak „a keze elér” a saját embereit ülteti be mindenhova, ennek következtében

¹ Angyal Ádám: Politikai vállalkozás, *Mozgó Világ*, 2000, szeptember, p. 31-42. alapján <http://www.mozgovilag.hu/2000/09/szep3.htm>

figyelhetjük meg a választások következtében a hatalmas mértékű átrendeződéseket, szinte minden szinten. Nem szükséges megmagyarázni, mennyire káros egy cég életében az állandó vezetőváltás, na meg persze nem elhanyagolható a szakértelem kontra „ejtőernyős” kérdése sem.

A gazdasági és politikai szakembereknek ezek a speciális jelenségek persze nem újak. A paternalista hagyományokat már a szocializmusban is erősen ápolták, most, ha lehet, még kibogozhatatlanabb az egymásnak való lekötöttség rendszere. Sok szakember éppen ezért nagy reményeket táplált a multinacionális világcégek magyarországi letelepedésében, azt gondolván, hogy a multik majd „kikényszerítik” a nyugati típusú gazdasági kultúrát. Érdekes dolog történt, bár sok új viselkedésforma megjelent a nemzetközi cégekkel, mégis azt kellett tapasztalnunk, hogy ezek a cégek is idomulnak a környezetükhöz, így pillanatok alatt rájöttek, hogy jó a mindenkori hatalommal jóban lenni, a magyar vezetőiktől el is várják, hogy gyümölcsöző kapcsolataik legyenek a politikai elitel. Tehát a nyugati cégek megjelenése nem hoz automatikus és teljes körű kulturális és mentalitásváltozást.

A politikában meghatározó a hatalom kérdése, és itt elsősorban a döntéshozatal lehetőségére fókuszálunk, és így azonnal az elit fogalmához jutunk. Számos elitértelmezés áll a rendelkezésünkre, itt MILLS definícióját használnám fel, aki szerint az elit tagjai abban a helyzetben vannak, hogy országos jelentőségű döntéseket hozhatnak. BOURDIEU-tól sem áll messze ez a megközelítés, de már többfajta elitről beszél: politikai, gazdasági és kulturális domináns csoportokról.¹ Magyarországon az elit jellemzője hogy a politikai és a gazdasági elit sokkal jobban függ egymástól, mint Nyugat-Európában, a két csoport között kivételesen nagy az átfedés. Az elitünk a közép-európai minta szerint alakult és általánosságban „transzformációs elitnek” nevezhetjük, mert az empirikus kutatásokban kidomborodott, hogy rendszerváltás környékén ill. korábban a politikai elit tagjai cserélődtek le, még ha nem is túlnyomó többségben. Az új politikai elit 43,5%-a származott a nyolcvanas évek végén nem az eddigi nómenklatúrából, míg ez a számadat a gazdaság területén csupán 10,5%.² Tehát a magyar gazdasági és politikai elitről kijelenthetjük, hogy nem alapvetően a rendszerváltás következtében „cserélődtek le”, hanem már a nyolcvanas években történt egy főleg politikai elitváltás. Ez a „korai” váltás, ill. a csekély gazdasági elitváltás viszont azt hozta magával, hogy a reformidőszakban gyakorlatilag a „rég” emberek megmaradtak a helyükön, ezáltal érezhetik többen az igazi rendszerváltás hiányát. RIPP fogalmaz így szándékosan túlzóan: „...ugyanazok a hatalomátmentő kommunisták irányítják az országot, mint annak idején, (...). Átmentették magukat, előbb a vagyont nyúlták le, majd visszatértek a hatalomba is.”³ Persze erről is lehetne vitázni, hogy mennyire hasonló a mai politikai és gazdasági helyzet, mennyire szabad párhuzamot húzni az akkor és a most között. Ehhez viszont messzemenő elítélésre lenne szükség, amire ebben a munkában sajnos nincs elegendő hely és keret, így csak jeleznénk a legfontosabb jellemzőit ennek az összenőtt gazdasági-politikai elitnek, az eddig megjelent tanulmányok alapján.

¹ Szalai Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*, Budapest, Aula, 2001, p. 310. alapján.

² Pállinger Zoltán Tibor: *Die Entwicklung der ungarischen Elite in den letzten Jahren des staatssozialistischen Systems, in der Zeit des Übergangs und der demokratischen Konsolidierung*, Südosteuropa, 56 (2008) 2, p. 200-221. alapján.

³ Ripp Zoltán: *Rendszerváltók változásai*, *Mozgó Világ*, 2009/1, 35. évfolyam, <http://www.mozgovilag.hu/2009/01/05ripp.htm>

A kommunista blokkban egyedülállónak tűnik a nyolcvanas évek politikai változásai, amelyek alapvetően a magyar nép „nyomására és akarata szerint” történt. Bár természetesen ezek a lépések nagyon fontos gazdasági és politikai változásokra való reagálások is voltak (pl. Nyugat-Európa integrációs elkötelezettsége, a világgazdaság alakulása, a tervgazdálkodás tarthatatlansága... stb.). Abban az értelemben tudunk viszont önállóak lenni, amennyiben például a valamikori NDK nem, tehát ők a mai napig úgy érzik, hogy „külső hatásra” élték meg a transzformációt. Persze mindenképpen érdekes momentum, hogy amíg mi magyarok használjuk a „rendszer-váltás” kifejezést, addig a csehek, szlovákok, lengyelek a kommunizmus utánról beszélnek.¹ A mi szójárásunk „elsimítja” a különbséget a diktatúra és a demokrácia között, amely már önmagában megkérdőjelezi, hogy Magyarország mennyire „vívta ki” magának ezt a szabadságot. A relatíve korai magyar politikai elitcserének okát CSIZMADIA² boncolgatja komolyan. Őt elitcsoportot különít el, amelyekhez egy-egy folyóiratot, mint szócsövet rendel: a politikai vezetést (MSZMP felső vezetésének írott dokumentumai, ill. a pártvezetők megnyilatkozásai), a párthoz kötődő lojális értelmiséget (Társadalmi Szemle), a külpolitikai orientációjú elitet (Külpolitika), a közigazdász elitet (Közigazdasági Szemle) és az ellenelitet (Beszélő). Bár az államszocializmust különböző fázisokra lehet osztani, de már a hatvanas években megfigyelhető volt az ellenelit, a közigazdászok és a külpolitikai szakemberek részéről, az óvatos Nyugat felé fordulás. A nyolcvanas évekig, pedig fokozatosan erősödött ez a nyugati orientáció, sőt elérte nem csak a lojális értelmiséget, hanem a pártvezetést is. Persze az „igazi” generációváltásra csak a KÁDÁR-rendszer végén kezdődött meg, de mindenképpen egyet kell érteni azzal a kijelentéssel, hogy „Az üzleti közösség alkalmazkodott a társadalompolitikához, a változásokat követte, sőt elébük ment. A gazdasági élet felzárkózása az atlanti kultúrához gyorsabb, látványosabb és hatékonyabb a társadalom néhány más területéhez, így az oktatáshoz, egészségügyhöz, védelemhez viszonyítva. Mondhatni, hogy az üzleti világ egyes képviselői elsőként realizálták a megváltozott társadalmi berendezkedés előnyeit.”³ Már itt tetten érhető a gazdaság és a politika egymásra kifejtett hatása, általánosan megállapítható, hogy a mai elit karakterisztikáját nagymértékben befolyásolja az államszocializmusban kialakult mentalitás, viselkedés, kultúra. Az elitünkre ma is jobbára a pénz és a hatalom koncentrációja az igaz, elkieserítő módon nem érdekli tagjait a kultúra, nevelés-oktatás, vagy akár a társadalmi egyenlő teherviselés, a mának élnek és a saját érdekeiknek, nincs meg a nyugati gazdasági kultúrából megismert jövővel való foglalkozás, vagy a felelősségviselés tulajdonsága.

3.6. A kulturális elit és a média

Kevés szó esett az ún. kulturális elitéről, persze a vélemények itt is megoszlanak, nem lehet egyértelmű határokat húzni a különböző elitcsoportok között, de az azért érezhető, hogy hazánkban kétségtelenül háttérbe szorulnak a kultúra igazi befolyásolói. Annál is inkább, mert a hétköznapi értelemben vett kulturális termékek is nagyfokú piacosodottságot kellett, hogy megéljenek, ami már az alapjaiban megkérdőjelezi a

¹ Kiss Gy. Csaba alapján in Elek István: Rendszerváltoztatók húsz év után, Magyar Rádió Zrt., Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó Kft., Debrecen 2009.

² Csizmadia Ervin: Diskurzus és diktatúra, A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben, Századvég Kiadó, 2001, p. 260.

³ Angyal Ádám: Politikai vállalkozás, Mozgó Világ, 2000, szeptember, p. 31-42. alapján <http://www.mozgovilag.hu/2000/09/szep3.htm>

kultúra eredetiségét, értékét. Tény, hogy minden olyan területen, ahol az államnak kellene védőernyőt tartania, és támogatnia, gyalázatos a helyzet. SZALAI szavaival élve: „A kultúrafinanszírozási mechanizmus tehát úgy működik, hogy a kultúrát piacosítják, majd a gazdasági elit ennek kedvezőtlen hatásait a számára kedves, pontosabban őt kiszolgáló kulturális szereplők esetében »kompenzálja«.”¹ Sajnos ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg a média, de az oktatás kapcsán is. Nagyon veszélyes, ha a gazdasági és politikai erők maguk alá utasítják mind a kultúrát, az oktatást, ill. erősen befolyásolják a médiát. Sérülnek az alapvető emberi szabadságjogok, ill. valahol korlátozni fogják a gondolkodást, a kreativitást, egyáltalán a megszerzhető széleskörű tudást, amely hatalmas veszélyeket rejt magában a jövőre vonatkozóan. Természetesen nem az állam mindenhatóságát várja el az állampolgár, ebből már jó időre elege lett, de nyilvánvalóan szükség lenne egy karizmatikus, átgondolt tervek alapján működő államra, amely a társadalmi feladatait ellátja, és biztosítja a demokratikus rend fennmaradását. Hiszen látnunk kell, hogy a kaotikus helyzetben szocializálódó emberek egyfajta rendre vágnak, amely kívánságot a politikai elit tagjai azonnal kihasználnak és saját érdekeiknek megfelelően „játsszanak el vele”, veszélyeztetve ezzel az elmúlt húsz év pozitív politikai eredményeit is. A média, éppúgy, mint a civil szféra teljesen átpolitizálttá vált, amely szinte lehetetlenné teszi az objektív és józan látásmódot. Eleve megkérdőjelezhető a média, mint hatalmi ág aposztrofálása is egyébként, ha már „csak” a szórakoztatást tűzi ki zászlajára. A mai világ és média egyre inkább hatásvadász és sikerorientált, nyilván ezzel csak tovább gyengül az őszinteség, az átgondoltság, az elvűség. A média gyakran már csak kommunikációs mutatványokat produkál, hírérték sincs a közleményeiben. Így nehéz megszerezni a releváns információkat, egyrészt, mert rengeteg tájékoztatás éri el az embereket, másrészt ezen értesülések nagy része teljesen értéktelen és funkciótlan. A befogadó közönség kulturális szintje, pedig sajnos egyre csökken.

3.7. A család és az iskola

Végre visszaérkeztünk a mindennapok világához, azaz a társadalmi élethez, a szocializációhoz. Az egyes ember életében egyértelműen a család és az iskola lesz elsőként ebben meghatározó. Minden kétséget kizáróan látjuk az eddig leírtak alapján is, hogy életünkben milyen fontos szerepet játszik a gazdaság és a kultúra viszonya, ennek milyensége. CHIKÁN így fogalmaz: „A kulturális nevelés ill. szocializáció elsősorban a család, és az iskola feladata, de jelentősen hat rá az egész társadalmi berendezkedés, vagy akár tömegkommunikáció. Míg a családban spontán szocializáció történik, addig az iskolában szervezeten kell(ene) foglalkozni a gazdaság világával.”² A család szerepe nagyon hangsúlyos és sokrétű a mai magyar társadalomban, természetesen hat az adott egyén nevelésére, attitűdjére és kultúrájára. Jelen műben nem is kívánjuk különösebben ráirányítani a figyelmet, mert rengeteg kiváló írás született ebben a témában, mindazonáltal tudatában vagyunk a család elvitathatatlan fontosságával. Sokkal inkább koncentrálnánk e tanulmány tényleges céljára: az oktatás, a gazdaság és kultúra összekötésére.

¹ Szalai Erzsébet: Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban, Budapest, Aula, 2001, p. 223.

² A gazdasági kultúra nem ismeretek rendszere, hanem szemléletmód – Beszélgetés Chikán Attilával, Új Pedagógiai Szemle, 1998/07-08, www.oki.hu/printer/Friendli.php?tipus=cikk&kod=1998-07-g,2009.04.08. alapján.

Osztva mások véleményét, itt is aláhúznánk, hogy milyen fontos szerepet kell az iskolának, tehát az oktatás-nevelésnek ebben a témában felvállalnia. Szükség van az iskola és az oktatás megváltozására, ehhez viszont átgondolt, a társadalmi csoportok konszenzusára épített, állam által támogatott, hosszú távú program kell. Ezáltal elérhetnénk a társadalom mentalitásának, kultúrájának, és nem utolsósorban gazdasági kultúrájának fokozatos átalakítását. Láthattuk, sok minden és sok mindenki lehet hatással a gazdasági kultúrára, érzékeljük, hogy szükség van a változásra, de azonnal felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e, szabad-e a gondolkodásmódot, magatartáskultúrát „bármiféle programmal” megváltoztatni? Rossz tapasztalatunk van már az ilyen „átnevelő programokról”, nem kell messzire menni a történelmünkben, elég, ha a szocializmusnak mondott társadalmi berendezkedésünkre gondolunk, amelynek negatív hatásai (pl. felelősségvállalás hiánya, saját államtudat hiánya, a civil szerveződések gyengesége... stb.) bizonytalansággal most is érzékelhetők. Nyilvánvaló: „akármilyen” programmal, elképzeléssel nem szabad(na) „belekontárkodni” egy folyamatba, de nagy pedagógusegyéniségeinkre ill. nagyformátumú gondolkodóink véleményére támaszkodva (ERASMUS, KANT, GOETHE, SZÉCHENYI), igenis hinni kell a mentalitás pozitív változtathatóságában és akarni is kell azt. Ez a mondat itt nem üres, populista felhang, hiszen az Európai Unió sok országában már felismerték ezt a hatalmas lehetőséget.

4. NON SCOLAE SED VITAE DISCIMUS – NEM AZ ISKOLÁNAK, HANEM AZ ÉLETNEK TANULUNK?

4.1. Általános elvárások

Az iskola alapvető funkciója, hogy felkészítse a tanulót az élet elvárásaira, tehát mind tudásanyagban, ismeretben, készségekben, nevelésben olyan „átadásról”, „közvetítésről” van szó, amely egy konkrét célhoz kötött. Mennyire hatékony a mai magyar oktatás? Erre a kérdésre csak súlyos kötetek teleírt lapjaival lehetne valamelyest kielégítő módon válaszolni. Itt inkább az utca emberének általános véleményével foglalkoznánk, a saját véleményünkkel, amely minden nap megerősítést nyer, amint átlépjük egy oktatási intézmény kapuját. Abban mindenki egyetért, hogy komoly és többszintű problémák léteznek, és a mai magyar iskola bizony nem képes felkészíteni a diákjait a „nagybetűs életre”. Sok szakemberben felvetődik az a kérdés is, hogy mennyire kell az iskolának kiszolgálnia a „felnőttek világát”? VEKERDY például kijelenti: „Az iskola megbetegíti a gyerekeket”.¹ Sok tanulmányt elolvasva és összehasonlítva elmondható, ha különböző módokon is és más irányokból megközelítve is, szinte mindenki felismeri a hibák többségét, a megoldások kapcsán is meglepően sok az egybeesés, mégsem látunk egy kikristályosodott programot, amivel az oktatásügy szereplőinek a nagy része egyet tudna érteni. Különösen fájdalmas azonban, hogy a kutatások tetemes része elsősorban az oktatáspolitikáról és a strukturális átalakításról szólnak a rendszerváltás kapcsán. Sok esettanulmány is létezik, de ezek többsége elszigetelten jelenik meg, általánosságban elmondhatjuk, hogy átfogó mikroanalízist ritkán lehet olvasni. Az iskola próbál folyamatosan idomulni, nem újdonság, hogy az utóbbi évek iskolapolitikája karöltve a gazdasági és politikai változásokkal, elsősorban az unióhoz való alkalmazkodásról szól. A csatla-

¹ Vekerdy Tamás: Az iskola megbetegíti a gyerekeket – interjú Vekerdy Tamás pszichológussal http://www.fn.hu/belfold/20070831/iskola_megbetegiti_gyerekeket/?oldal=2 2007. 08.31.

kozási és integrációs folyamat azonban nem egy csapásra zajlik le, hanem hosszadalmas, a közoktatást tekintve kifejezetten elhúzódó procedúra. Pedig az oktatásügynek nem csak „kullognia” kellene az események nyomában, hanem „feladata túlmutat a kétségtelenül meglévő végrehajtó és támogató funkción, részben befolyásolja, illetve megelőzi a politikai, szociális és gazdasági változásokat.”¹

4.2. Az EU oktatási céljai és a magyar problémák

A magyar iskolának sajnos az integráció is roppant nehezen megy. Pedig az Európai Tanács 2000-es lisszaboni találkozásán már megfogalmazta az Európai Unió oktatási célját, amellyel az oktatás-nevelés különös hangsúlyt kapott: „Az Európai Uniónak a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává kell válnia, amely több és jobb munkahely, valamint az erősebb társadalmi kohézió révén képes a fenntartható gazdasági növekedésre”. Ugyanakkor a Tanács emlékeztet arra az elvre, hogy az oktatás egyik fontos feladata a társadalmaink által közösnek tekintett humán értékek érvényre juttatása. A Tanács azon általános célokat is figyelembe vette, amelyeket a társadalom az oktatásnak és a képzésnek tulajdonít, nevezetesen:

- az egyén fejlődése, hogy ezáltal képességeit teljes mértékben kiaknázza és értékes életet éljen;
- a társadalom fejlődése, különösen a demokrácia támogatása, az egyének és csoportok közötti különbségek és egyenlőtlenségek csökkentése, és a kulturális sokszínűség ösztönzése révén;
- a gazdaság fejlődése, annak biztosítása révén, hogy a munkaerő képességei igazodjanak a gazdasági és technológiai forradalomhoz.²

Nem csoda, hogy az EU is összekapcsolja az oktatás és a gazdaság, ezen felül a kulturális sokszínűség területét. Az oktatás mindig is a kultúrák közvetítésének helyszíne volt. A nyugati világban ezek a szférák már együtt mozognak, nem külön-külön emlegetik őket. Ide kívánczik a tudományos élet azon változása is, míg például a külföldi konferenciák tematikájában is egyre hangsúlyosabbá válik a sokoldalú, interdiszciplináris látásmód, addig Magyarországon a helyzet sokszor a görcsösse váló tudományhatárokhoz való ragaszkodás jegyében történik mindez. Ennek okai sokrétűek lehetnek, itt csak néhány lehetséges indokot említenénk meg:

- Magyarországon, csakúgy, mint a többi rendszerváltó országban az oktatásügy dolgozóinak többsége, (jelenleg az oktatási szakállamtitkárok közül csak két fő 1973-as ill. 1974-es születésű, a többiek idősebbek) egészen a legfelsőbb szintekig, az előző, szocialista rezsim idején kezdték pályafutásukat. Bár ez alapján véve még nem tartalmaz „megbélyegző” tulajdonságot, de mindenképpen felmerül a kérdés, hogy milyen mértékben fejlődött ki a lojalitásuk vagy ellenállásuk a mostani rendszerrel szemben.
- A jelenlegi elkésztő oktatási eredmények el nem fogadása, egyfajta álomvilágban élés, amely még mindig azzal butít, hogy a magyar tanulók sokkal intelligensebbek, mint a korosztályuk a világon.

¹ Wolfgang Mitter: Transzformációk az európai oktatásügyben különös tekintettel az újraegyesített Németországra alapján, Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung, Frankfurt am Main, Magyar Pedagógia, 103. évfolyam, 2003/ 4. szám p. 413-421.

² Az oktatási tanács jelentése az Európai Tanács felé alapján http://www.okm.gov.hu/doc/upload/200505/okttan_jelenteso926_2.pdf

- A régi tanári képzési rendszer elfogadhatatlan volta, miszerint különbséget tesz minőségileg (sőt fizetésben is!) az általános iskolákban és a középiskolai szinten tanító kollégák között, anélkül, hogy bármiféle minőségi felmérés indokolná a különbségtételt.
- Tanárképzésünk és a tudományos képzésünk túl rigid volta, amely nem tud válaszolni a társadalmi, gazdasági és kulturális kihívásokra, nem halad a korrallal. Sőt, már a régi tanárképzés pozitívumait is elvesztette.
- Az oktatásügy állandósult és súlyos forráshiánya, a rossz szervezés és az oktatás ingyenességének deklaratív fenntartása, amelyek gátolják a minőségi oktatás, mint szolgáltatás megjelenését.
- A gazdasági és politikai elit közönye, a hatalommal rendelkezők nem az állami közoktatási rendszeren szeretnének javítani, hanem saját céljaikat követik, magániskolákat finanszíroznak inkább.
- Az állandósult átalakulások következtében, ill. az állami befolyás csökkenésével, az oktatásügyben dolgozók inkább ragaszkodnak a régi, egyáltalán nem biztos, hogy jó beidegződésekhez, mintsem újakkal mernének kísérletezni.
- A kontinentális és az angolszász tantervi gyakorlatok látszólagos szembenállása.
- A transzformáció hatalmas megrázkódtatásában a pedagógus társadalom tagjai, akik természetesen a szocializmusban is már igen szerény körülmények között éltek, az új rendszerben teljesen elvesztették a talajt a lábuk alól. Teljes bizonytalanság van a világnézeti és erkölcsi területeken, amely nagyon szélsőséges viselkedéseket is produkálhat pro és kontra.
- A megfelelő idegennyelv-ismeret hiánya, így kevésbé tudunk részt venni az Európai Unió kulturális, oktatási programjaiban. Nagyon szomorú adat, hogy az Európai Unióban belül Magyarországon beszélnek a legkevesebben idegen nyelveket, sőt, ami az oktatásunkat is negatívan minősíti, hogy a legkevesebb idegen nyelvet nálunk tanulnak a diákok: átlagosan csak egy nyelvet a középiskolákban.¹ Pedig tudjuk, hogy az EU-ban három közösségi nyelven kell tudni.
- A magyar társadalom nehezen mobilizálható volta, amely nyilván összefüggésbe hozható az oktatásunk polarizálódott, rigid és zárkózott beállítottságával.

4.3. Az iskola és a munka világa

Napjaink változó világában az iskolának is idomulnia kell(ene) az adott körülményekhez tehát, hiszen nem kérdés: az iskolára hatással vannak a társadalmi, gazdasági, tudományos, és kulturális események. Az iskolában elvégzett fejlesztés, tanulás, oktatás viszont kihat és visszahat a mindenkori életünkre. Rengeteg ismert gondolkodót foglalkoztatta az a kérdés, hogy mit érdemes tanulni/tanítani az iskolában, mennyire szükségesek a lexikai ismeretek, mennyire fontos a gyakorlatban felhasználható tudás, mik azok az alapkészségek, amit mindenképpen örökül hagyának a jövő generációjának. A mai haszonelvű nyugati kultúrában már nem lehet elszaladni a tények elől, világosan látható, hogy az iskolai képzés és a munka világa milyen szorosan összefügg, és egymásra utalt.²

Milyen az a bizonyos munka világa? Milyen típusú embert „várnak el” a munkahelyek? Nos, az elvárások nagyon eltérőek lehetnek, így itt csak egy általánosított képet villantunk fel: megkülönböztethetjük őket lokalitás szempontjából, nem min-

¹ Az eurostat adatai alapján, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00056&plugin=1>, 2009-11-22.

² Vass Vilmos alapján: A tudásgazdaság pedagógiai vonásai, in Karikó Sándor (szerk.): Gazdaság vagy kultúra, Gondolat Kiadó, 2007, p. 233.

degy, hogy a világ technikailag fejlett, fejlődő vagy elmaradott részén vizsgáljuk a kérdést. Különbséget tehetünk nyugati és keleti demokráciák felfogása között, vagy akár nemzeti, sőt regionális szinten. Az elvárások a történelem folyamán párhuzamosan változtak a társadalommal is, tehát megállapíthatunk egyfajta kronologikus differenciát is. És persze léteznek a kulturális különbözőségek, amelyek áttételesen az emberi sokszínűséget is jelzik, ami bár tetszetős gondolat, de óriási eltérést okozhat a gazdasági, társadalmi elvárások terén, amihez a mindenkori iskolának természetesen alkalmazkodnia sükségeltetik. Itt kell arra is rámutatnunk, hogy a kategorizálást segítő kitételek általában nem elkülönülten jelennek meg, hanem együttesen, gyakran egymásra is hatva, hiszen elképzelhetetlen, hogy egy földrajzi helyszínt a mindenkori időpont nélkül vizsgáljunk, tehát nyilvánvalóan számít, hogy pl. Magyarország gazdaságát a XIX. században, vagy a transzformáció idején tanulmányozzuk. A kép ennél fogva komplex és könnyedén árnyalható is, amely jelentősen megnehezíti a mai magyar elvárások egyértelmű megállapítását.

A hazai társadalmi, gazdasági elvárások jól tükröződnek azonban KOVÁCS ZOLTÁN a munkát végző ember történeti előfeltevéseiben¹. Ezek alapján négy embertípust különböztetünk meg:

- a) a racionális-gazdasági embert,
- b) a társas igényű embert,
- c) az önmegvalósító embert,
- d) a komplex embert.

KOVÁCS egyértelmű különbséget tesz a típusok között, bár láttat egy fejlődési vonalat is. A mai itthoni helyzetben viszont, köszönhetően a relatíve gyors léptékben történt kapitalizálódásnak, mindegyik típusból megtalálhatunk több-kevesebb mértékben fontos vonásokat, a munkahelyek által elvárt emberben.

- a) A racionális-gazdasági emberről szóló tanítások eredetét a hedonizmus filozófiájában találjuk meg. Röviden összefoglalva: a mindenkori embert alapvetően a gazdasági ösztönei hajtják, tehát a szerint fog cselekedni, hogy mi éri meg neki jobban gazdaságilag. ADAM SMITH felfogásában a gazdaság minden szereplője így működik, így a gazdaságot érdemes magára hagyni, hiszen a piac úgyis szabályozni fogja magát. Mindenkor a racionális mérlegelés játssza a döntő szerepet, tehát az emberi érzelmeket, az irracionálisit számításon kívül kell hagyni. Ha a termelés nem megfelelő, elsősorban az ösztönzőkön és a szervezésen kell változtatni. Az ember így valahol közömbössé válik, és csak a pénz motiválja. Történelmi kitekintéssel élve, találhatunk ilyen szemléletmódot az angol ipari forralom idején, de létezik ilyen módon szervezett mai magyarországi cég is.
- b) A társas igényű ember már, az előző felfogásban, elidegenedett a munkától. Ez a fajta szervezés nem elégíti ki a társadalmi igényeit. ELTON MAYO kutatásai alapján elmondhatjuk, hogy erre az embertípusra jellemző, hogy alapvetően társadalmi igényei motiválják, a munka értelmét az adott munkahely társas kapcsolataiban keresi. Empirikus kutatásokkal igazolták többen, hogy a fizetés nagysága nem elsődleges szempont egy munkahely választásánál, a legtöbb embernél. A társas igényű ember arra fogékony inkább, amit a vele egyenrangú csoportok képviselnek, mintsem a vezetőire hallgat. A kutatásban alapvetően a csoportdinamikai

---

¹ Dr. Kovács Zoltán: Szervezetpszichológia, Budapest, 2006, http://portal.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/tanszkek/tarsadalomtudomanyi/mki/files/166/szervpszichszgylegjobb.pdf, letöltés ideje: 2009-04-06.

vizsgálatok segítenek, és az ilyen típusú ember szinte mindenhol megtalálható, ahol a csoportképződés lehetséges. Gondoljunk bele, hogy a mostani álláshirdetéseket végiglapozva, milyen sok olyan felhívást találunk, ahol a team-munkát, ill. az erre való képességet keresik.

- c) Az önmegvalósító ember számára jóval fontosabb, hogy értelmes, átgondolt módon hasznosítsa ismereteit, nem csak elsősorban a társas kapcsolatai motiválják. A XXI. századra az ipari technika olyan bonyolulttá vált, hogy egy ember képtelen átlátni az egész termelési folyamatot, az elvégzendő munka specializálódott, ami döntő módon megnehezíti az ember kapcsolatát a munkához. Az embernek különböző motivációi vannak, amit ABRAHAM MASLOW egyén szükséglet-hierarchiája alapján mutatunk be.

2. ábra

MASLOW motivációs piramisa¹

Az egyén viselkedése attól függ, hogy éppen a szükséglet-hierarchia melyik fokán áll. A szintek, kiegészítve az ábrát:

- 1) Testi (fiziológiai) szükségletek: napfény, szex, étel, ital, ürítés. (Jó munkakörülmények biztosítása, vonzó fizetés, támogatott lakhatás, ingyenes vagy támogatott étkezés.)
- 2) Biztonsági szükségletek: rejtekhely emberek, állatok, időjárás, veszélyek stb. elől, előreláthatóság, kiszámíthatóság. (Magán-egészségbiztosítás támogatása, nyugdíj, biztonságos munkakörülmények, leépítés-ellenes szervezetpolitika.)
- 3) Szeretet-szükségletek: kapcsolatok, érzelmek adása-kapása, szeretet, szerelem, (szervezeti sport- és társasági élet, klubok, munkahelyi rendezvények, partik, kirándulások stb. rendezése ill. engedélyezése, nyílt kommunikáció bátorítása)

¹ http://www.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/maslow_motivcis_piramisa.html 2009-11-14.

- 4) Státusz-szükségletek: hatalom, befolyás, eredményesség, megfelelés, bizalom, önbizalom, függetlenség, megbecsülés, elismertség, presztízs, fontosság. (Rendszeres pozitív megerősítés, impozáns címek és beosztások, fényképes megjelenés a szervezet hírlevelében, előléptetés.)
- 5) Önmegvalósítási szükségletek: a személyiség kiteljesítése. (Kihívást jelentő megbízások, autonómia, lehetőségek a szervezeti, szakmai, emberi előrejutásra, a kreativitás támogatása.)¹

Persze a maslowi kép is egy általánosított séma, nem minden emberre lehet igaz, hiszen az értékrendek különbözőek, sőt vannak olyan szituációk, ahol egyszerre több szint szükséglete kielégülhet. Mégis ez a szükséglet-hierarchia jól tükrözi azt, hogy az emberek előrejutási vágya természetes késztetés. Az önmegvalósító ember képes már magát motiválni, munkáját javítja, fejleszti és tökéletesíti, az önállóságát viszont csak megfelelő mértékű autonomiával képes elérni. A mai életben főleg a diplomához köthető munkahelyeken tapasztaljuk meg ezt az embertípust.

d) A komplex ember, eltérően az előző három jelentősen leegyszerűsített emberképhez képest, az ember összetettebb voltát hivatott képviselni. Az ember egyedi és jelen tudásunk alapján (még) megismételhetetlen, indítékai sokszínűek, és nem csak az emberek között van e tekintetben különbség, hanem egy adott ember motívumai is változhatnak, sőt bővíthetnek és fejlődhetnek az állandó környezettel való interakciója következtében. Ez a gondolatsor azzal kecsegtet minket, hogy minden embernek létezhet egy ideális munkahely, ill. a munkáltatók elvárásai vélhetőleg nem lesznek teljesíthetetlenek, tehát szükség van a munkavállalók és munkaadók igényeinek, képességeinek és elvárásainak feltérképezésére, összevetésére.

A fent leírt kategorizálásnak „súgnia” kellene a mindenkori oktatásügynek:

- Az összes embertípus többé-kevésbé megjelenik a mai honi gazdasági életben, mutatva azt, hogy világunk átalakuló, nem statikus, amit az iskoláknak is figyelembe kellene vennie.
- A relatíve gyors transzformáció következtében kialakult „vadkapitalista”, új gazdasági rendszerben, nagyon sok és különböző motiváció jelenik meg, és a gazdasági/társadalmi elvárások már nem kizárólag az államtól függenek.
- Bár a munka világának az elvárásai nem csak az államtól függenek, az állam még mindig túlnyomó szerepet vállal a közoktatásban és a felsőoktatásban, ahol legtöbbször, mint fenntartó és megrendelő jelenik meg. A állam gyakran késve, vagy sehogy sem tud reagálni a gazdasági, társadalmi változásokra, így az átalakult elvárásoknak kevés megfelelés van.
- A mai magyar oktatási rendszerben, sajnálatos módon, gyakran még a legalapvetőbb emberi szükségletek kielégítésére alkalmas ismertet sem adjuk át, ami arra utal, hogy nem csak a posztoszocialista időszak okolható bizonyos hiányosságok megléte miatt, hanem felveti a problémák korábbi kialakulásnak lehetőségét, ill. ezen zavarok továbbgörgetését.
- A mindenkori munkaadó elvárásai, ill. a munka maga befolyásolja és változtatja a munkavállalót, tehát van egyfajta nem elhanyagolandó „tanító”, szocializáló hatása, amelynek fontosságát az oktatásügy sokfajta módon érzékeli, de egyelőre nem tud érdemben reagálni erre.

---

¹ Koronváry Péter: A motivációkutatás. Maslow és társai alapján, Vezetéstudományi jegyzetek, 2005 <http://katasztrofa.hu/documents/koronvary/VT6r.pdf> 2009-04-07.

5. A MAI MAGYAR OKTATÁSI HELYZET

5.1. Az oktatás gazdasági és társadalmi helyzete

Ebben fejezetben csak a legfontosabb pontokat bemutatva kívánjuk láttatni a mai magyar oktatási helyzetet. Természetesen az ábrázolásban „csupán” a gazdasági és kulturális oktatás szempontjából számunkra releváns tulajdonságokat emeljük ki. Először is ismernünk kell a mindenkori oktatás társadalmi és gazdasági környezetét. Az egyik legfontosabb lépés az utolsó dekádban Magyarország EU-ba lépése volt 2004 májusában, célunk a teljes integrálódás, ill. a felzárkózás. Sajnos 2008-ban a GDP-nk már nem érte el az egy százalékot, 2009-ben 6,5%-os visszaeséssel számolunk¹, ami bár nem a legrosszabb az EU-ban (Litvána, Észtország vagy Írország rosszabb adatokkal rendelkezik), mégis hatalmas visszaesést jelent ez számunkra. A foglalkoztatottsági rátánk még mindig nagyon alacsonynak mondható, 56%-on mozog, és nem is történt semmilyen előrelépés az elmúlt évek során. Felmerül azonnal annak a kérdése, hogy megfelelő tudásanyaggal látjuk-e el diákjainkat, miért van olyan sok inaktív, eltartott ember az országban? Magyarország lakossága folyamatosan fogy, a 2001-es népszámlálás adatai szerint a népesség 10 198 ezer fő volt, és egyre kevesebb gyermek születik, amely természetesen érezteti hatását az oktatásügyben is. Míg egyes részeken, főleg a főváros peremkerületeiben ill. az agglomerációban rengeteg gyerek él, amely mennyiséget már képtelenek a helyi oktatási intézmények befogadni és komoly fejlesztési és bővítési politikát idéz elő ebben a térségben, addig a falvak elnéptelenednek és sok iskolát, óvodát meg kell szüntetni, mert nincs elég gyermek a fenntartásukhoz. Az oktatási intézmények rendszere tehát nem kielégítő mindenképpen javításra szorul.

Az infláció 2009 októberében 4,7 százalékon mozgott, a középtávú cél a 3 százalék lenne. Mivel Magyarország nyitott gazdaság, így nehezen tudjuk kivédeni a gazdasági világválság negatív hatásait, ehhez hozzájárul elodázó, nem célirányos, „kényelmes” politikánk, amely húsz év alatt képtelen volt felvállalni a költségvetés, ezen belül az egészségügy, a nyugdíjreform, és az oktatásügy piacorientált és demokratikus reformját. Mostanra megint el kell szenvednünk az ipari termelés, a kereskedelem visszaesését, a munkanélküliség növekedését, az ország eladósodását, mert nem történtek meg azok a szigorú gazdasági és politikai lépések, amely nélkül a gazdasági fejlődés tarthatóvá válna. Ismét megszorítások következnek, amelyek általában a látható fizetésből élőket sarcolja csak meg, a feketegazdaságban tevékenykedőket gyakorlatilag nem igazán éri el, aminek okait a már felvázolt gazdasági és politikai összefonódásokkal is magyarázhatjuk. Ez a szomorú gazdasági helyzet természetesen kihat az oktatásügyre is, még kevesebb állami támogatás fog jutni erre a területre is, viszont a gazdasági válság pozitív hozadékaként fel lehetne már ismerni az okatlanul heroizált káros döntések felfüggesztését: pl. nem lehet a továbbiakban fenntartani a felsőoktatás ingyenességét, vagy gondolkozni kellene azon is, miért „jó” nekünk, hogy a tanköteles kor egészen 18 éves korig tolódik ki.

5.2. A magyar oktatás teljesítménye

Ma még mindig él az a mítosz, hogy a hagyományos magyar oktatás milyen eredményes. Hiszen a diákolimpiákon mindig van egy-két remek magyar helyezés, vagy éppen előszeretettel példálózunk a NOBEL-díjasaink számával, (akik közül többen

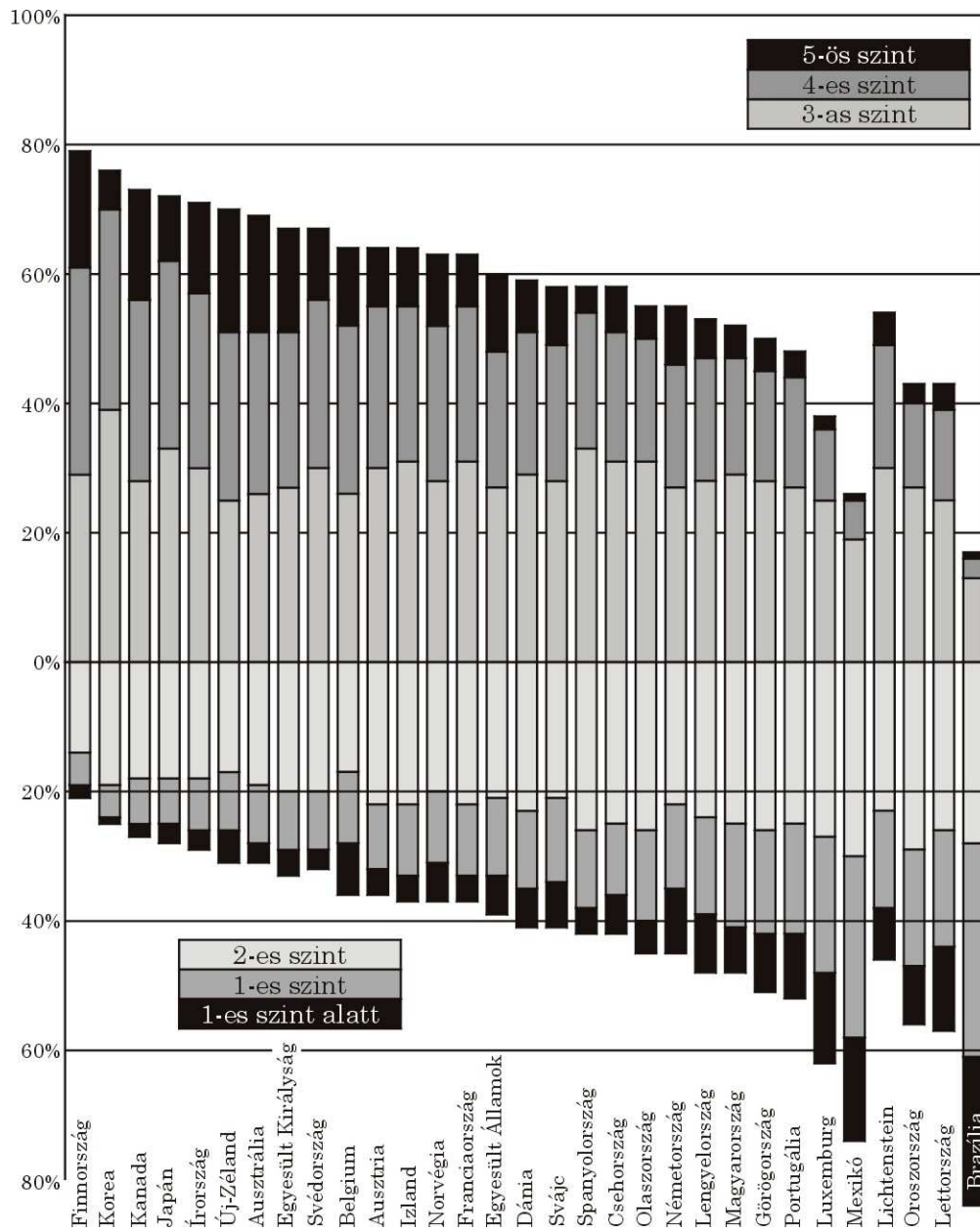
¹ A fejezetben szereplő szám adatok az Eurostat adataiból származnak.

nem is itthon kutattak, sőt többüknek származásuk miatt nem volt maradásuk az országban) a nemzetközi felmérések azonban, de az itthoni általános kutatások is ennél sokkal szomorúbb eredményt mutatnak. A legismertebb és végre itthon is nagyobb publicitást kapott nemzetközi felmérés az ún. PISA (Programm for International Student Assessment) teszt, amelyet először 2000-ben használtak hazánkban. Ez a vizsgálat 32 ország 15 éves tanulóinak a reprezentatív felmérését célozta meg, a diákok olvasási-szövegérési képességeit nézték, ill. a matematikai és természettudományos ismereteiket mérték fel. Az olvasási feladat eredményét a 3. ábra mutatja (Magyarország jobbról a kilencedik helyen). (Az ábrához tartozó adatok az 1. táblázatban találhatóak.)

1. táblázat

A diákok százalékos megoszlása a kombinált olvasási skálán

Ország	1-es szint alatt	1-es szint	2-es szint	3-as szint	4-es szint	5-ös szint
Finnország	2	5	14	29	32	18
Korea	1	5	19	39	31	6
Kanada	2	7	18	28	28	17
Japán	3	7	18	33	29	10
Írország	3	8	18	30	27	14
Új-Zéland	5	9	17	25	26	19
Ausztrália	3	9	19	26	25	18
Egyesült Királyság	4	9	20	27	24	16
Svédország	3	9	20	30	26	11
Belgium	8	11	17	26	26	12
Ausztria	4	10	22	30	25	9
Izland	4	11	22	31	24	9
Norvégia	6	11	20	28	24	11
Franciaország	4	11	22	31	24	8
Egyesült Államok	6	12	21	27	21	12
Dánia	6	12	23	29	22	8
Svájc	7	13	21	28	21	9
Spanyolország	4	12	26	33	21	4
Csehország	6	11	25	31	20	7
Olaszország	5	14	26	31	19	5
Németország	10	13	22	27	19	9
Lengyelország	9	15	24	28	19	6
Magyarország	7	16	25	29	18	5
Görögország	9	16	26	28	17	5
Portugália	10	17	25	27	17	4
Luxemburg	14	21	27	25	11	2
Mexikó	16	28	30	19	6	1
Lichtenstein	8	15	23	30	19	5
Oroszország	9	18	29	27	13	3
Lettország	13	18	26	25	14	4
Brazília	23	33	28	13	3	1

3. ábra

PISA-felmérés: a diákok százalékos megoszlása a kombinált olvasási skálán¹

¹ Andreas Schleicher, Claudia Tamassia: Measuring student knowledge and skills. The PISA 2000 Experience. <http://www.oecd.org/dataoecd/45/0/2757266.pdf>

Összefoglalva Magyarországon a diákok közel fele(!) nem éri el azt a szintet, ami az OECD szerint kell, hogy sikeresen bejussanak a munkaerőpiacra. Ha ez még nem lenne elég baj, az is bebizonyosodott, hogy Magyarországon az oktatás nagyon polarizálódott, elsősorban a családi helyzet ill. a lakóhely szerint. Gyakorlatilag már óvodás korban olyan különbségek keletkeznek a gyermekek között, ami később áthidalhatatlannak bizonyulnak, ill. aki egyszer lemaradt bármilyen szempontból az oktatás folyamán, esélye sincs behozni a visszacsúszást. Az esélyegyenlőség tulajdonképpen csak csíráiban van jelen a mai magyar közoktatásban (a felsőoktatásról nem is beszélve), sokszor csak szerencsén múlik, hogy egy tanuló milyen minőségű oktatást kap. Persze ezek a problémák már nem új keletűek, korábban az 1970–71-es, ill. az 1990–91-es felmérések tanulsága szerint felismertük, hogy az eredményeink évtizedek óta rosszak.¹ A matematikai és a természettudományos felmérések nem kevésbé fontosak, hiszen e tudományágak fejlettsége is fogja hosszútávon meghatározni az adott ország versenyképességét. Habár más felméréseken (FISS, SISS, TIMSS) általában jól teljesítettünk, a PISA tesztben csak közepes eredményt nyújtottunk ezeken a területeken, ami alaposan meglepte a szakembereket. Ennek oka, hogy a PISA alapvetően nem műveltséget mér, hanem a boldogulásra való képességet, azaz „életrevalóságot”, tehát az iskolában megtanultak használatának a képességét a mindennapi életben. Alapvetően a magyaroknak a problémamegoldóképesség hiánya a legfájdalmasabb, és e fogyatékoság megszüntetésére a mai napig nincsen elfogadható elgondolás. Sajnos ezt a következő PISA felmérés is alátámasztotta, ahol az eredményeink alapvetően nem változtak. (Ellentétben Lengyelországgal, ahol a 1999-es komoly oktatásügyi reformok meghozták az előrelépést minden vizsgált területen.) Érdekes az a nézet, hogy általában a jobb gazdasági helyzetben levő országok rendre jobb eredményeket is produkáltak. (Vannak azért kivételek, pl. Németország, de a legutóbbi felmérésen már jobb eredményeket mutattak fel a németek is.) A magyar diákok többsége önállóan elismerte, hogy az iskolákban tanultak nagy részét nem használják fel az életben, szívesebben tanulnának releváns dolgokat. Egyre nagyobb tehát az igény a gazdaság és az oktatás összekapcsolására.

5.3. A gazdaságról és a gazdasági kultúrára nevelésről

Habár az oktatási helyzet és eredményeink bemutatása vázlatos volt, mégis azonnal következtetni tudunk a mai magyar oktatás talán legnagyobb hiányosságára: nevezetesen a mindennapi élet és az iskola össze nem egyeztetésére. A mai hazai iskola nem ad olyan ismereteket, készségeket, amelyeket sikeresen használhatnának fel az emberek később az életük során. VEKERDY még messzebbre megy el: *„Vizsgálatok bizonyítják, hogy a tanult anyag 75 százalékát az eminens is garantáltan elfelejti. Sőt, újabb vizsgálatokból tudjuk, hogy a 20–30 éves felnőttek a gimnáziumban megtanult anyag 9 százalékára emlékeznek úgy, hogy azt használni is tudják a mindennapi életben. 91 százalékot feleslegesen tanulnak meg!”*² Erre aztán remekül rímel az ún. gazdasági oktatás ill. annak a hiánya a közoktatásban és a felsőoktatásban is. Pedig, ha a számadatokat megtekintjük, a felsőfokú gazdasági oktatás még mindig nagyon populáris, a 2009-es felvételi adatok, ill. a jelentkezők száma alapján a második legkedveltebb egyetem Magyarországon a Budapesti Corvinus Egyetem

¹ Polányi István: Felsőoktatás-gazdaság-kultúra, in Karikó Sándor (szerk.): Gazdaság és/vagy kultúra, Gondolat, 2007, p. 257. alapján.

² Vekerdy Tamás: Az iskola megbetegíti a gyerekeket – interjú Vekerdy Tamás pszichológussal http://www.fn.hu/belfold/20070831/iskola_megbetegiti_gyerekeket/?oldal=2 2007. 08.31.

Gazdaságtudományi Kara, de a tízes listán van a Budapesti Gazdasági Főiskola két kara is.¹ Hogyan lehet az, hogy a felsőoktatás egyik legnagyobb presztízsével rendelkező stúdióinak gyakorlatilag nem, vagy csak elenyészve létezik megalapozása az általános- és a középiskolákban. Pedig elfogadhatjuk azt a kitétel, amit CHIKÁN is állít: „Az oktatás az egyik leghatékonyabb gyorsító tényező lehet, ha megfelelően költenek rá. Az oktatás közvetlenül és közvetetten is hat a gazdaságra. A közvetlen hatás abban jelentkezik, hogy okosabbak lesznek a gazdaság szereplői, jobban működik a gazdaság, fejlettebb technológiákat lehet alkalmazni nagyobb hatékonysággal. Ennél is fontosabb azonban a közvetett hatás, az, amelynek eredményként nő a társadalom általános kulturáltága, más lesz az emberek közötti kapcsolat, más lesz a kommunikáció stílusa, az emberek jobban értik azt a társadalmat, amelyben élnek, s ezáltal talán jobban magukénak is tekintik.”² Ehhez képest a mai magyar oktatásban nyugodtan kijelenthetjük, hogy az általános iskolában nem létezik gazdasági oktatás semmilyen szinten. A középiskolákban elsősorban a gazdasági szakközépiskolákban ill. egyes szakiskolákban tanulnak a diákok gazdasági ismereteket, bár elvileg még a gimnáziumokban is át kellene adni valamilyen csekély tudást elsősorban a földrajz és történelem tantárgyakba integrálva, de ez vajmi kevésnek tűnik, pláne ha az egész „gazdasági oktatás” a tanár egyéni belátására és felkészültségére van bízva. A gond az is, hogy természetesen a pedagógusok sem szocializálódtak a piacgazdaságban, vagy a polgári demokráciában, egy olyan, számukra jobbára idegen valóságot kérünk rajtuk számon, amelyhez még sose szokhattak hozzá.

A rendszerváltáskor a gazdasági átalakulás gyakorlatilag felkészületlenül érte az aktív, dolgozó lakosságot, amely a szocializmusban nevelkedett, és semmilyen, vagy csekély teoretikus és gyakorlati ismerettel rendelkezett a piacgazdaságról. Az emberek többsége nyilván ösztönösen próbált alkalmazkodni az új rendszerhez, több-kevesebb sikerrel, és ezáltal egy kissé torz, kultúráját tekintve még erősen pártállami berendezkedést hozva létre. Húsz évvel a rendszerváltás után joggal lehetnénk kíváncsiak arra, hogy a most kiképzett fiatalok milyen színvonalon rendelkeznek alapvető gazdasági és pénzügyi ismeretekkel. Sajnos, ilyen típusú kutatás nem készült mostanában, csak a kilencvenes évek végén ill. az utóbbi tíz év derekán, általában az OKI gondozásában, további hátrányuk, hogy ezek a felmérések sem voltak reprezentatívak. Mindazonáltal igazán érdekfeszítő eredményeket hoztak.^{3 4}

5.3.1. A középiskolai gazdasági ismeretek oktatása

A tanulmányok alapján három jellegzetes szakaszra lehet felbontani a gazdasági oktatást a rendszerváltás után. Mivel az állam gyakorlatilag nem vett részt ebben a kezdeti munkában, ami sokak véleménye szerint nagyon felelőtlen viselkedés volt, a kilencvenes évek elején iskolai kísérletek keretében fejlesztettek ki az új tananyagot.

¹ Országos Felsőoktatási Információs Központ adatai alapján, http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=70&hir_id=10563&oldal=3

² A gazdasági kultúra nem ismeretek rendszere, hanem szemléletmód – Beszélgetés Chikán Attilával, Új Pedagógiai Szemle, 1998/07-08, www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=1998-07-g,2009.04.08. alapján.

³ Kérdések és válaszok a gazdaságról, gazdasági kultúrára nevelésről, <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=1998-07-gk-Tobbek-Kerdések>.

⁴ Darázs Dóra, Szomor Tamás, Szűcsné Szabó Katalin, Varga Zolán: Gazdasági ismeretek oktatása fővárosi iskolákban, Új Pedagógiai Szemle 2004/02.

Mondanunk sem kell, hogy ez a kísérletezés milyen esetleges és a minőség biztosítása teljesen lehetetlen. Gyakorlatilag minden az adott fejlesztő tanáron és az iskola vezetőjén múlott. Az egyéni kísérletezés mellett megjelentek az ún. civil szervezetek által adaptált külföldi programok, pl. Magyarországi Young Enterprise Alapítvány, Vállalkozásoktató Tanárok Országos Egyesülete, Junior Achievement Magyarország, SEED Kisvállalkozási-fejlesztési Alapítvány. Általában hasonlóak ezen szervezetek céljai, és kb. azonos nagyságú csoportot szólítottak eddig meg, például a Young Enterprise célkitűzése: „A 14-18 éves fiatalokat valóságos vállalkozási tevékenységen keresztül tanítson meg gazdálkodásra, üzletvitelre. (Ezt fejezi ki a szervezet jelmondata: *Learning by doing.*) A Young Enterprise program segít a benne részt vevő fiataloknak felismerni saját képességeiket, tehetségüket. Fejleszti mindazokat a készségeket, képességeket, amelyek minden leendő vállalkozó – vagy a gazdaság bármely területén működő, önálló tevékenységet végző munkavállaló – számára fontos erénynek számítanak. Ezek a képességek: a döntés, a felelősségvállalás, a kockázat felismerésének, mérlegelésének és vállalásának képessége; az együttműködési, alkalmazkodási vagy vezetési készség; a csoportos munka, a kommunikáció, a vita és a tárgyalás képessége; az önismeret, önértékelés és mások értékelésének, mások értékei elfogadásának képessége. Mindemellett a program számos gazdasági szakmai ismeretet és készséget is közvetít: megtanít tervezni, pénzzel bánni, a gazdálkodást folyamatosan nyomon kísérni; megtanít a vevők, a piac igényeinek feltérképezésére, azok tiszteletére; segít a vevőorientált piaci magatartás, a marketing alapelemeinek, pénzügyi, számviteli, adózási kultúra elemeinek megismerésében illetve azok elsajátításában.”¹ Hátránya a programoknak, hogy alapvetően külföldön alakították ki ezeket, nem is feltétlenül adaptálták jól, nyilván a magyar helyzet speciális volta miatt is. Bár nagy ívű és szimpatikus az elgondolás, de azért nem sok iskolába jutottak el ezek a programok, átlagosan 50 000 embert értek el több mint egy évtized alatt, ami bár jóval több, mint amit az állami oktatás fel tud mutatni, de nem nevezhetnénk mindenki számára elérhető tudásnak. Bár a programhoz lehetett szabadon csatlakozni, de a legtöbb iskolát visszatartotta a megfelelő pedagógus, ill. az órakeret hiánya. Az alapvető probléma az, hogy nem volt általános állami szintű koncepció a gazdasági oktatást illetően.

Ez a NAT bevezetésével változott 1995-ben, mert jogszabályi szinten előírt követelménnyé vált a gazdasági ismertek oktatása. Ez sajnos a gyakorlatban nem realizálódott, viszont ahhoz elég volt, hogy a helyi kezdeményezések elhaljanak, csak a civil szervezetek által képviselt programok terjedtek el szélesebb körben, köszönhetően a vagyonosabb, professzionálisabb és szervezettebb külföldi háttérnek. Tananyagokat, tanártovábbképzéseket és tapasztalatcserét tudtak felajánlani, amit az állam még most is elmulaszt. Ezekhez a civil szervezetekhez kapcsolódnak a különböző pénzügyintézetek és speciális intézmények kezdeményezései is, amely célja nagy vonalakban megegyezik a külföldi fejlesztésekkel. Ilyen programmal rendelkezik mára a BÉT, az MNB, CEE College, de erősen szeretne fejleszteni példának okáért a Provident, amely cég a Corvinus Egyetemmel próbál saját gazdasági és pénzügyi tananyagot létrehozni, ill. egyes vidéki pedagógiai tanszékeken is értékes műhelymunka folyik (pl. Esterházy Károly Tanárképző Főiskola), de az ő munkájuk sem széles körű, inkább lokálisnak mondató. Rájuk is az a jellemző, hogy az állam által meghagyott „úrt akarják kitölteni”. Minden ún. civil programra karakterisztikus,

¹ <http://www.poli.hu/poli/ilyenek/munkcsop/ye/younge.htm> alapján.

hogyan létezik egy teoretikus alapszöveg-gyűjtemény, majd erre épül a hosszadalmas pedagógiai, módszertani munkával kialakított feladatsorok összessége. Külön jó pont hogy sok program gyakorlati készségeket is igyekszik átadni, ill. átgondolt pedagógiával és szakmai tudással fáradozik érdekes, releváns ismereteket nyújtani. A tanárok munkáját kész óravázlatokkal, módszertani útmutatókkal próbálja megkönnyíteni. További pozitívumként értelmezhető, hogy a fejlesztésekbe bevonják a tanárokat és diákokat is. De mindazonáltal erősen megkérdőjelezhető egy pénzügyi tanítás részvétele a közoktatásban, még ha nemes cél vezérli is. A BÉT és az MNB természetesen nem „tudna közvetlenül profitálni” a pénzügyi tanításban való részvételben, így ez a kezdeményezés talán az egyik legszerencsésebb Magyarországon. A többi próbálkozásnál előfordulhat, hogy a szervezet akarva-akaratlanul is saját szemszögéből fogja bemutatni az általa fontosnak tartott tematikát. Mivel hiányzik az állami ellenőrzés és az általános minőségbiztosítás erről a területről, sajnos előfordulhatnak esetleges aggályos témaválasztások ill. véleményformálások. Látnunk kell, hogy a legnagyobb erkölcsi felelősséget az állam viseli azonban, aki húsz évvel a rendszerváltás után sem ismeri fel, hogy mennyire szükség lenne az általános gazdasági és pénzügyi oktatásra. Viszont egy általános gazdasági oktatás nem korlátozódhat egy civil szervezet szemszögére, bár nem kérdés, hogy az állam „semmittevése” kényszeríti a legtöbb intézményt az önálló lépésre. Külön megkérdőjelezhető az a szokás, hogy egyes cégek finanszírozzák a programra jelentkezett iskolákat és tanárokat, mivel jogos megállapítás szerint extra teljesítményt nyújtanak, csak hogy egy állami intézmény dolgozóit egy civil vagy profitorientált szervezet extra finanszírozásában elképzelni bár nem lehetetlen, de az állam szemszögéből mégiscsak szégyenteljes.

Ezen az állásponton a gazdasági oktatás ún. harmadik szakasza sem segített, amelyben a NAT-ot felváltó kerettanterv több tantárgyba építette be a gazdasági ismereteket: a Földünk és környezetünk 10. évfolyamán és a Társadalomismeret 11. és 12. évfolyamán. Mint már korábban említettük ez nem oldotta meg a problémát, mert továbbra is hiányoztak a szaktanárok és a tananyagi minimum. Bár lehet új típusú érettségit tenni gazdasági ismeretekből, de „köszönhetően” a kaotikus állapotoknak, gyakorlatilag annyi gazdasági érettségi létezik, ahány iskola akkreditáltatta saját elképzeléseit. Természetesen a helytelen állami tantárgyi felfogás mellett meg kell említenünk a tanárképzést is, amire csak a civil szervezetek áldoztak, de itt is alapvetően továbbképzésről és nem alapképzésről van szó. A gazdasági középiskolákban sok esetben megoldatlan a gazdasági tantárgyak színvonalas oktatása, vagy közgazdászok, pedagógiai és szakmódszertani ismeretek nélkül tanítanak, vagy nem szakmabeli pedagógus próbálja átadni nem feltétlenül meggyőző szakmai tudását. Bár napjainkban a gazdasági főiskolákon és egyetemeken folyik gazdasági tanárképzés, de a tapasztalatok alapján elmondható, hogy a képzés a legtöbb esetben csak papíron „mutat” jól, az életben ez a stúdium koncepciótlan, híján van minden szakmódszertani ismertetnek és egyáltalán nem kielégítő szolgáltatást nyújt a mai elvárásokkal szemben, ami az előzőekben taglaltak miatt persze nem csoda. Másrészt nehéz egymáshoz viszonyítani a képzéseket, hiszen főiskolákon általában Bsc képzésként indulnak a gazdasági tanárképzések, ami már önmagában megkérdőjelezi a képzettség megfelelő voltát, hiszen középiskolában alapvetően MA végzettséggel lehetne tanítani. Érdekes jelenség az is, hogy az egyes gazdasági felsőoktatási intézmények a saját profiljukhoz alakítják ki a gazdasági tanárképzésüket, tehát egy idegenforgalmi főiskolán ilyen típusú tanárt fognak képezni, mezőgazdasági egyetemen például agrárra specializálódott tanári diplomát adnak. Ez nem feltétlenül szerencsés, különösen akkor, ha a középiskolákban alapozó és átfogó ismeretekre lenne

elsősorban szükség, a specializáció a későbbi tanulmányoknál lenne szükséges. Ezen kívül a tanárok „bevetetősége” is csökken, hiszen csak egy bizonyos területre korlátozódik a „tudásuk”, ezzel a munkavállalási esélyei is csökkennek az adott pedagógusoknak, ill. borzasztóan megnehezíti az iskolák számára, hogy megfelelő tanárokat tudjanak alkalmazni. Amíg nincsenek egységes, az állam által koordinált elvárások, addig a tanárképzés sem tud idomulni, illetve felépítésében standardizálódni. Ahhoz, hogy változásokat érzünk el ezen a területen, világos, hogy szükség van a gazdaságfejlesztő program és a gazdasági oktatás reformjának összekapcsolására. Vajon létezik egyáltalán ilyen elgondolás? Sok pedagógiai szakember könnyedén lesöpri a gazdasági oktatás ill. a gazdasági kulturális oktatás problémáját azzal, hogy az oktatásügy ennél sokkal fontosabb bajokkal küzd. Az oktatásügy minden szintjén, és nem csak a „végeken”, azaz az oktatási intézményekben mutatkozik meg a zártság, az életidegenség. Eleve a magyar mentalitás is sokkal introvertáltabb, mint az EU többi országának lakóinak beállítottsága.

Ide kívánczok más uniós országok tapasztalata ez ügyben. Annál is inkább, mert a magyar dilemma nem egyedülálló. A nem egységesített oktatási rendszer például Németországban is komoly problémákat okozott és okoz. Ebben az országban is látható a tendencia, hogy a Bundeslandokon kívül, más, civil szervezetek, pl. bank-szövetségek próbálnak egységes koncepciót összeállítani. A németek viszont annyiban előrébb vannak, hogy rég nem kérdőjelezzik meg a gazdasági oktatás fontosságát és mindenki számára kötelezővé tételét, bár egységes németországi koncepció itt sem létezik. Ennek rengeteg és szerteágazó oka van, de Németországban alapvetően a Bundeslandok gazdasági oktatását kellene közelíteni, ami persze szintén nem egyszerű feladat. Mindenképpen szimpatikus elgondolás, hogy a gazdasági oktatást már az általános iskola legelső osztályától kezdve elkezdjenék, sőt néhány Bundesland esetében, pl. Bajorországban, már az óvodai nevelés egyik fontos pontja a pénzzel való ismerkedés. Németországban is fontosnak tartják az egységesített Bsc/MA tanárképzést, és mivel a két ország helyzete e tekintetben hasonló, érdemes lenne a német koncepciókat megismerni, kielemezni.

5.3.2. A felmérések eredményei

Nálunk az általános iskolában nem létezik gazdasági oktatás, ennek ellenére a nyolcadikos korosztály jelentős ismeretekkel rendelkezik a gazdaság világából. Látszik, hogy a fiatalok érdeklődnek a gazdaság iránt, és a pedagógusokat is meglepő tudással rendelkeznek, mivel ezeket nem szervezett keretek között tanulják, nem elméleti jellegű ez a tudás, hanem a jelenségek szintjén mozognak, a középiskolások már meg is ítélik ezeket a gazdasági jelenségeket, gyakran negatívabban és megdöbbentő módon szűkebb értelmezésben, mint a 14 évesek. Pedig a gimnazisták nagy része a történelem és a földrajz tantárgyakban integrálva kap némi gazdasági ismeretet. Néhol az osztályfőnöki órákon is beszélgetnek gazdasági témákról, vagy az idegen nyelvű órákon szereznek információt a diákok legalább a célnyelv országairól. A gimnáziumok mindössze 5%-ban lehet külön tantárgyként tanulni a gazdasági ismereteket és érettségizni is belőle. A szakközépiskolák 44%-ában tanítanak gazdasági ismereteket önálló tantárgyként, de hogy mikor, hány órában és mit, nos itt nagyon változatos a kép. Nyilván a közgazdasági iskolák helyzete speciális, mivel itt van alapozó gazdasági tantárgy az első két évfolyamon, 11. osztálytól már speciális ismereteket sajátíthatnak el a tanulók. A többi szakközépiskolában nem tanítanak gazdasági ismereteket. Bár a szakiskolák vannak a legkevesebben, de mindegyikben van önálló tantárgyként gazdasági oktatás, igaz a szakmától függ, hogy milyen mélység-

ben tanítják, de általánosan igaz, hogy a gazdasági ismereteket elméleti tantárgyként tartják számon. Sajnos elmondható, hogy dacára a jogi kereteknek, az iskolák negyedében deklaráltan nincs gazdasági oktatás, pedig mindenki számára hozzáférhetővé kellene tenni a gazdasági oktatás lehetőségét. Ahol pedig van, ott sincs egyetemes elvárás, tananyagi minimum, amely gyakorlatilag szinte lehetetlenné teszi az átjárást az intézmények között, ill. tovább erősíti a már amúgy is meglévő iskolai és az ebből kinövő társadalmi polarizáltságot. Azt kell látnunk, hogy az élethez szükséges tudást az emberek kénytelenek informális keretek között, azaz az iskola falain kívül megszerezni, ami ismételten további finanszírozás, etikai és szakmai kérdéseket vet fel. Az EU több országában már rég elfogadott, hogy a gazdasági oktatás nem elsősorban az egyetemi teóriák leképezése, nem egy szakismeret elsősorban, hanem inkább gyakorlati ismeret, amely tantárgynak abban kellene segítenie, hogy az adott ország polgárai biztosabban kiismerjék magukat a mindennapok forgatagában, konfliktust kezeljenek, különbséget tegyenek különböző ajánlatok, csoportok között, ill. etikus magatartást erősítsen többek között. Ehhez mértén Magyarországon, ha valaki látott már középiskolai gazdasági tankönyvet, akkor világosan leszűrhetette magának, hogy a tankönyvek az egyetemi, főiskolai jegyzetek alapján készültek, néha „könnyítésként” fiatalosnak gondolt példákkal, szövegekkel. Viszont egyáltalán nem tekinthetők ezek a könyvek módszertanilag átgondoltnak és életkor-specifikusnak, és borzasztóan messze vannak a mindenkori élet elvárásaitól.

A szakmai felmérések kapcsán elmondható, hogy a szakemberek kivétel nélkül az alapismeretek közé sorolják a gazdasági ismereteket. Mégis egyelőre megoldatlan az oktatásának általánossá tétele. A gazdasági oktatástól elválaszthatatlannak tartják a gazdasági kultúrát, sokan nem a teoretikus tudást tartják fontosnak, hanem inkább a képességek, készségek kialakítását. A módszerek kiemelten fontossá váltak abban, hogy az embereket problémamegoldóvá, gyakorlatorientálttá neveljük. Papíron, de ma már a közoktatás feladatává vált a gazdasági kultúra közvetítése, ezt sokak szerint realizálni kellene. Vitatnánk azon elképzelések helyénvalóságát, hogy a gazdasági oktatás kapcsán csak gyakorlati, „élményszerű” ismeretátadásra lenne szükség. A gazdasági és pénzügyi ismeretek, nem egyenlők a játékos vállalkozási ismeretekkel, tematikájuk jóval tágabb, magukban foglalják többek között a pénzügyi, adózási, gazdasági ismereteket, a szociális érzékenységet, makrogazdasági összefüggéseket... stb. Véleményünk szerint meg lehetne találni a megfelelő egyensúlyt az angolszász és a kontinentális típusú felfogás között. Ehhez viszont fel kellene használni a nemzetköz tapasztalatokat: szinte minden uniós fejlett országban a tartalmi fejlesztés középpontjába a kompetencia került, azaz azok az ismeretek és attitűdök fokozatos átadása, amelyek a gyakorlati életben jól felhasználhatók. A PISA teszteken is jól szereplő országokban (pl. Finnország, Anglia, Norvégia) az alapkészségek erőteljes megjelenítését figyelhetjük meg. Az ottani korábban megjelenő polarizáltsággal úgy szakítottak, hogy a hangsúlyt az alapkészségek átadására koncentráltak, méghozzá úgy, hogy ezt mindenkinek elérhetővé tették. Kiemelten fontosnak tartották, hogy a kritikus gondolkodást, a kreativitást, a kezdeményezőkézséget, a problémamegoldást, a döntéshozatalt, és az érzelmek kezelését (!) megtanítsák a felnövekvő generációnak. Minden nyugati országban létezik általános gazdasági ismeretek oktatása valamilyen formában, de általában külön órakeretet kapva, és az alapvető állampolgári ismeretek közé ágyazva (vö.: a németországi „Sozialkunde”). A magyar felmérések is azt bizonyítják, hogy bátran elkezdhető a gazdasági ismeretek oktatása akár már az általános iskolában is, a fogadókészség meglenne hozzá, minden csak a jó módszer kérdése.

6. ÖSSZEGRZÉS

Láthattuk, hogy változó világunk az iskolában, az oktatás területén is az újítás szellemét hozta magával. A jelen helyzetben felértékelődött a gazdaság világára vonatkozó tudás, amely a világgazdasági válság kapcsán még inkább előtérbe helyezte az állami oktatásügy ellehetetlenült helyzetét. Kevés olyan állam van, amely nem tanulva a rengeteg előzetes jelből, felmérésből, rossz tapasztalatból, még mindig „karba tett kézzel” várakozó állásponton van. Egyszerűen hihetetlen, hogy jogi megerősítés mellett sem képes Magyarország azért tenni, hogy a gazdasági oktatás általánossá váljon, holott nagy szükség lenne a gazdasági ismeretekre, különösen, amikor a válság már a „húsunkba vág”. E rövid véleménynyilvánítás után végezetül szedjük pontokba a teendőket:

- Az iskola közelítsen a mindennapi élethez, olyan készségek, kompetenciák átadása mindenkinek, amire égető szükség van.
- Az iskola közelítsen a gazdasághoz, de úgy, hogy ne pusztán teoretikus, hanem gyakorlati kérdésekkel foglalkozzon, külön jelentősége van a gazdasági kulturális oktatásnak is, amit elsősorban egy társadalmi, állami normarendszer alapján kerülhetne kidolgozásra. Kevés olyan tantárgy van még a gazdasági tantárgyakon kívül, amihez ennyi életből vett példa csatlakozhat.
- Szükség van (min.) három közösségi nyelv megtanítására, idegennyelvi és kulturális ismeretek nélkül nem képzelhető el az európai nevelés.
- A gazdasági oktatás általánossá tétele, már az általános iskola 7. és 8. osztályától kezdve (akár korábbról), a középiskolán keresztül egészen az érettségiig bezáróan. Elsősorban úgy próbálja ezt elérni, hogy órakeretet ad erre az iskoláknak.
- Az általános gazdasági oktatáshoz kialakítani egy alapjaiban standardizált tematikát, tanmenetet, szakmódszertant, állami szinten is meghatározva a minimumot.
- A civil kezdeményezések tapasztalatait, tudásanyagát, és az eddig felmutatott pozitív eredményeinek az integrálása az új gazdasági oktatási rendszerbe.
- Ehhez szükség van az ún. alternatív programok pontos megismerésére, átfogó elemzésére.
- Az uniós országok gazdasági oktatási rendszerének megismerése és analízisa, Magyarországnak nyitottnak kell lennie a már kipróbált, máshol jól működő rendszerekre, módszerekre.
- A megfelelő szaktanári képzés és továbbképzés megoldása. A pedagógusok élet-színvonalának emelése, különböző bónuszokkal a motivációjuk erősítése. A tanári pályakép vonzóvá tétele.
- A gazdasági oktatással együtt tudatosan fel kell vállalni a gazdasági kulturális ismeretek átadását, hogy az embereket tudatosan és erkölcsösen nevelhessük, ezáltal betartsák a gazdasági és politikai szabályokat. Nem mellesleg segítse a diákok személyiségfejlesztését ill. magatartáskultúrájának helyes kifejlődését.
- Szükség van a gazdasági, kulturális, társadalmi határok megismerésére és tiszteltetésben tartására.
- Már nem feltétlenül a legerősebb győz, így meg kell tanulnunk egymás mellett élni, egyrészt erősítve világunkban a multikulturáltságot, ill. az empatikusság, csoportszellem mostanában kelendők a magyar munkaerőpiacon.
- Szükség van egy „társadalmi szerződésre”, amely lehetővé teszi a hosszú távú gazdasági és oktatási programok kidolgozását és véghezvitelét, anélkül, hogy a politika beleszóljon ebbe a fejlesztésbe.

- Eleve új szemléletet kellene bevezetni (példa erre a skandináv országok esete): a tőkebefektetés és az oktatásba való befektetés súlyának közel azonosnak kellene lennie. Nincs gazdasági konjunktúra a versenyképes felnövekvő generáció nélkül.
- Meg kell hozni az oktatáspolitikát nagyon kellemetlen és politikailag nem populáris döntéseit, de egy felelősen kidolgozott, a külföldi, már sikeres kezdeményezéseket is felhasználó jövőorientált oktatási programmal talán idővel feledtetni lehet a jelen borzasztó keserűségeit.

BIBLIOGRÁFIA

- ANGYAL ÁDÁM: Politikai vállalkozás, *Mozgó Világ*, 2000, szeptember, p. 31-42 alapján <http://www.mozgovilag.hu/2000/09/szep3.htm>
- Az oktatási tanács jelentése az Európai Tanács felé http://www.okm.gov.hu/doc/upload/200505/okttan_jelentes0926_2.pdf
- A gazdasági kultúra nem ismeretek rendszere, hanem szemléletmód – Beszélgetés CHIKÁN ATTILÁVAL, *Új Pedagógiai Szemle*, 1998/07-08, www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=1998-07-g
- BOZÓKI ANDRÁS: Politikai pluralizmus Magyarországon 1987-2002, Budapest, Századvég Kiadó, 2003, p. 540
- CSÁKI GYÖRGY: A nemzetközi gazdaságtan alapjai, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, p. 220.
- CSIZMADIA ERVIN: Diskurzus és diktatúra, A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben, Századvég Kiadó, 2001, p. 260
- DARÁZS DÓRA, SZOMOR TAMÁS, SZÜCSNÉ SZABÓ KATALIN, VARGA ZOLÁN: Gazdasági ismeretek oktatása fővárosi iskolákban, *Új Pedagógiai Szemle* 2004/02.
- ELEK István: Rendszerváltoztatók húsz év után, Magyar Rádió Zrt., Heti Válasz Lap-és Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2009.
- NORBERT ELIAS: A civilizáció folyamata alapján, Budapest, Gondolat, 1987
- HANKISS ELEMÉR: Haláltánc vagy társadalmi reformok? http://index.hu/velemeny/jegyzet/2009/04/06/halaltanc_vagy_tarsadalmi_reformok
- HANS-HERMANN HÖHMANN (Hg.): Eine unterschätzte Dimension? Zur Rolle wirtschaftskultureller Faktoren in der osteuropäischen Transformation, Editon Temmen, Bremen
- KARIKÓ SÁNDOR (szerk.): Gazdaság és/vagy kultúra, Gondolat, 2007, p. 257
- Kérdések és válaszok a gazdaságról, gazdasági kultúrára nevelésről, <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=1998-07-gk-Tobbek-Kerdések>
- KOVÁCS ZOLTÁN: Szervezetpszichológia, Budapest, 2006, http://portal.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/tanszekek/tarsadalomtudomanyi/mki/files/166/szervpszichszgyleguyabb.pdf
- KRAUS, WOLFGANG: Kultúra és hatalom, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, p. 140
- KORONVÁRY PÉTER: A motivációkutatás. Maslow és társai alapján, *Vezetéstudományi jegyzetek*, 2005 <http://katasztrofa.hu/documents/koronvary/VT6r.pdf>
- MARÓTI ANDOR: Sok szemszögből a kultúráról alapján, Budapest, Trefort, 2005
- MITTER, WOLFGANG: Transzformációk az európai oktatásügyben különös tekintettel az újraegyesített Németországra alapján, *Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung, Frankfurt am Main, Magyar Pedagógia*, 103. évfolyam, 2003/ 4. szám p. 413-421
- NGUYEN LUU LAN ANH, FÜLÖP MÁRTA (szerk.): Kultúra és pszichológia alapján, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, p. 479

- PÁLLINGER ZOLTÁN TIBOR: Die Entwicklung der ungarischen Elite in den letzten Jahren des staatssozialistischen Systems, in der Zeit des Übergangs und der demokratischen Konsolidierung, *Südosteuropa*, 56 (2008) 2, p. 200-221
- RIPP ZOLTÁN: Rendszerváltók változásai, *Mozgó Világ*, 2009/1, 35. évfolyam, <http://www.mozgovilag.hu/2009/01/05ripp.htm>
- SCHLEICHER, ANDREAS, TAMASSIA, CLAUDIA: Measuring student knowledge and skills. The PISA 2000 Experience. <http://www.oecd.org/dataoecd/45/0/2757266.pdf>
- S. NAGY KATALIN (szerk.): Szociológia közgazdászoknak, Tipotex, Budapest 2007, p.310
- SPENGLER, OSWALD: A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995, p. 671.
- SOROS GYÖRGY: A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom. Sclar Kiadó, Budapest, 1999
- STIGLITZ, JOSEPH E., SEN, AMASIA, FITOUSSI, JEAN-PAUL: Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf letöltés időpontja: 2009-11-07
- SZALAI ERZSÉBET: Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban, Budapest, Aula, 2001, p. 223
- SZAMUELY LÁSZLÓ: A globalizáció és a kapitalizmus két alapmodellje, [http://www.szochalo.hu/index.php?id=772&no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=102098](http://www.szochalo.hu/index.php?id=772&no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=102098)
- VÁRI PÉTER, AUXNÉ BÁNFI ILONA , FELVÉGI EMESE, RÓZSA CSABA, SZALAY BALÁZS: Gyorsjelentés A PISA 2000 vizsgálatról <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-01-ta-tobbek-gyorsjelentés>
- VEKERDY TAMÁS: Az iskola megbetegíti a gyerekeket – interjú VEKERDY TAMÁS pszichológussal http://www.fn.hu/belfold/20070831/iskola_megbetegiti_gyerekeket/?oldal=2
- WEBER, MAX: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen 1968